

12.019

15.15

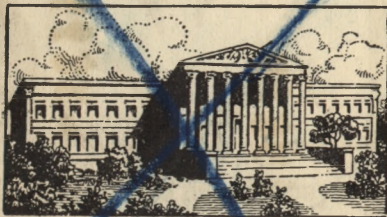

A detailed black and white portrait of Gustave Flaubert, showing him from the chest up. He has a high forehead, receding hair, and a prominent, dark mustache. He is wearing a dark jacket over a white shirt and a dark bow tie. The background is dark and textured.

Flaubert
irta Maupassant

ILTURA KÖNYVTÁR

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZAGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

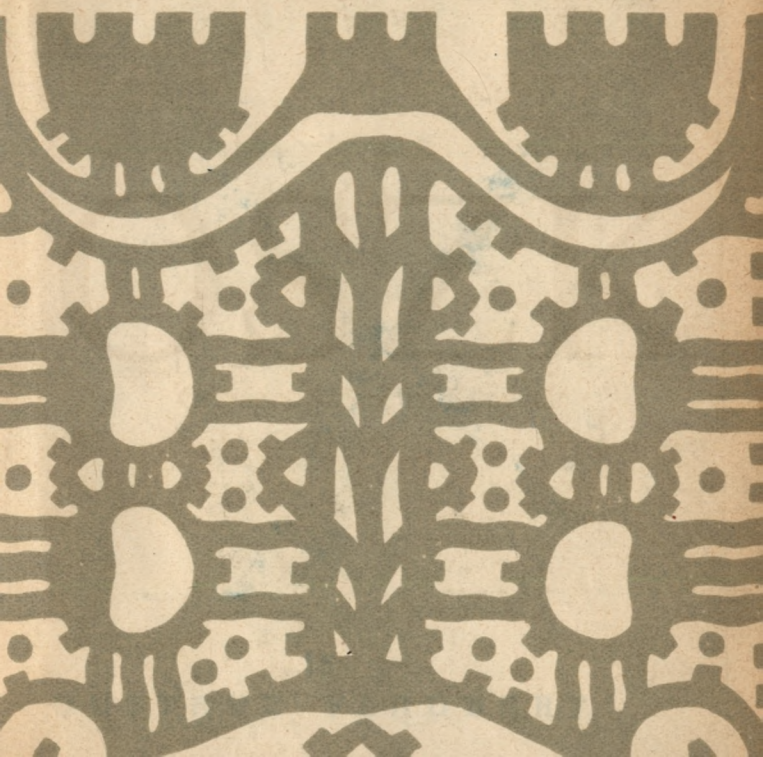

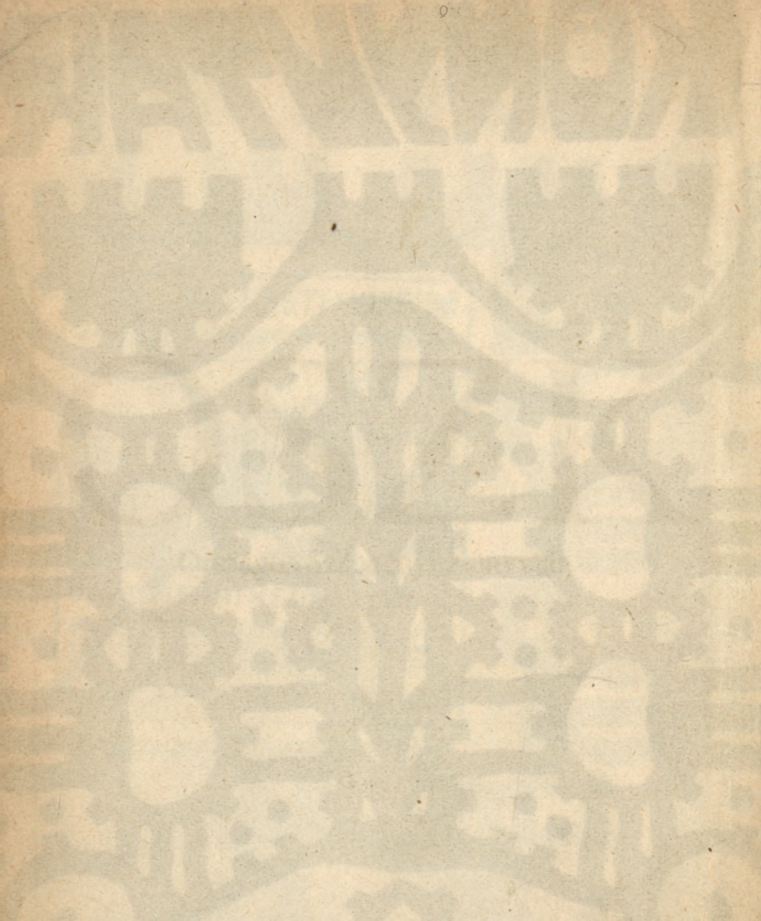
OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

017.365

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

KÖNYVTÁR

KULTURÁ KÖNYVTÁR
SZERKESZTI LACZKÓ GÉZA

NYOLC KÉPPEL

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

15

GUSTAVE FLAUBERT

KULTURNA KÖNYVTÁR
SZERKESZTI FACSOKÓ GÉZA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

15

GUSTAVE FLAUBERT

MAUPASSANT
FLAUBERT

NÉGY KÉPPEL

FORDITOTTA
TÓTH ÁRPÁD

BUDAPEST

A KULTURA KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R. T. KIADÁSA

A borítékképet
Szántó Lajos rajzolta.

12019/15
~~0.12365~~

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR	
Növedéknapló	
1935	év 2363 sz.

A tengerjáró vikingek kései ivadéka, aki mint ők, magas volt, vállas, roppant nagy tengerszín szemű, fehér bőrű, piros, telt arcú, hatalmas lógó bajszú, akinek ősei Sziciliát hódító sarkuk alá taposták, Kanada földjére felfedezőkül léptek, aki barbár elbúsultságban remegő lázzal vágyott a nap, egyre más és más meleg tájék után, úgy futva hazájától, mintha saját magától futhatna el ekként, 1849 novemberében hajóra száll, csengő kacagását, trombitazengésű hangját, kutató zöld villanású szemét, jóságát, idegességét, a szép, a nagy után való esengését megsétáltatni a tikkadt Egyiptomon, az izzó Palesztinán, a szörnyű Szírián: Gustave Flaubert a fotografálás s az irodalmi illendőség maniákusával, Maxime Du Camp-nal.

1851 májusában tér meg egy este Croisset-be, beront kis hugocskája, Caroline szobájába, magasra emeli a hosszú hálóinget félig se beérő csöppséget, nagyot nevet, nagy bajszos nagy csókot cuppant az ijedt kicsire...

Nem első nagy útja volt ez a jó óriás-nak az Ismeretlen térein. 1846 augusztusában hányatottabb sorsú útra kelt, Louise Colet szerelmének dúlt tengerére, ahonnan nagy vihar-állások, küzdés után meg-megtért s újra elindult a vesztő-habokra. Louise Colet, a hirhedtté hiresült írónő, a nagy Victor Cousin Kleopatrája, akihez Flaubert a világ legszebb szerelmes leveleit írta, izzóbb volt Palesztina kopár dombjainál, tikkasztóbb Egyiptom hevénel és szörnyűbb Szíriánál.

E veszélyes vándorlásáról 1854 elején tért meg az utolsó egyházatya — ahogy magát nevezni szokta.

Megtért Croisset-be s a hársfasoron végig menve, ahol hite szerint Pascal járt egykor, beült a kis kerti házba, amelyben, úgy szerette vélni, Prévost Manon Lescaut-ját irogatta, s elgondolkozhatott.

Föltűnt roppant és hű emlékezetében a roueni kórház, a gyepes udvar, a betegek sovány arca az ablaküveg

mögött, drága barátja Alfred Le Poittevin, a legtranszcendentálisabb elme, akit az 1848. esztendő ragadott el mellőle s Alfred huga, Laure, gyermeki játszótársa, majd szerelme, aki máshoz ment férjhez, valami Gustave de Maupassanthoz, Mignot apó, aki Don Quijoté-t olvasgatta neki, a zord gimnázium (1832), amelynek falai közt Horatiust, Sophoclest lenézni, Aeschylust, Plautust szeretni tanulta meg, ó, nem az órákon, ahol figyelmetlen unalom ült fölötte, de éjjel, lopott gyertyavégnél a bennlakók nagy dormitóriumában — aztán Trouville, az akkor még rongyos halász falucska, ahol először tűnt föl lelkes szemei előtt (1836) Mme Arnoux (Éducation sentimentale), akit az életben Marie Schlésingernek hívtak, huszonnyolc évével, sötétbarna szemével, ragyogó fogaival, tompa ámbra-fényű bőrével, első és egyetlen nagy szerelme, amelyről soha senkinek sem szólt — aztán az érettségi (1840), vidám kis út a dús Pyreneusokba, a tücskös Provenceba, a dúlt Korzikába — aztán Párizs, a szürke unalom, jogi könyvek, Laforgue-hangulatok, Alfred a régi és Maxime Du Camp, az új s Louis Bouilhet, a leghűbb barát, Pradier műterme, ahol Victor Hugóval és Louise Colet asszonnyal, ezzel a victorhugói szerelmi Pimodan-hotellel találkozik — ekkor sujt rá

kegyetlen betegségének marka, amelynek szorítását ott érzi tarkóján mindvégig aztán — fölmerül útján, Génuban látott Szent Antal képe Breughelnek... a megkísértetés, Louise mint Sába királynője, filozófiák, rajongások, egy nagyszombat, amikor a roueni harangok zúgása közben, túl a folyón, zöld fűben Faust-ot olvasta régen gyermekül — a zord január dereka, amelyen apjának, az akadémiák megvetőjének élete szakadt meg (1846) — a csalfa április, amely hugát, Carolinet vitte el ugyanabból az ágyból, amelyben leánykája, a kis Caro született — anyja fájdalma, egyedülsége, amely kiütötte kezéből a hanyagul tartott jogi könyvet és haza hozta, ide, Croisset-be, ahol Pascal mélyreszántó gondolatai és a kalandos abbé Manonja kísértenek...

Croisset! A hajólánc csörgése fölszáll az éjben. Megírta Szent Antal megkísértetését. Bouilhet úgy találta, nem jó. Mindegy! Igaza van annak a Szent Polikárp kép föliratának: „Istenem, Istenem, mily időkre születtem!” Ostoba alacsonyrendűség: bourgeois-világ! Mily jó volt menekülni (1847) Bretagne mezőin, partjain, par les champs et par les grèves.

Hirtelen fölkel: — Itt az ideje visszatérni a Bovary-hoz!

Már két éve, 1852 óta dolgozik ezen a nagy regényen, amelyet a Revue de Paris-ban (1856 okt. 1. — dec. 15.) való közlése s az 1857 elején történt perbevonása híressé emel szerzőjével együtt. Könyvalakban való megjelentetésre Michel Lévy vette meg ötszáz frankért.

1858-ban már a Salammbô-t írja, amelynek színhelyét, Karthago dült helyét május—juniusban járja be. 1862-ben jelenik meg, de csak 1880 táján válik közolvasmánnyá.

1863-ban fog hozzá az Éducation sentimentale-hoz s kora semmivoltának, gyógyíthatatlan tántorgásának, középszerűségének e bábeli tornya 69-ben kerül a közönség lagymatag kezébe, nem értő szeme elé.

1866-ban kis Napoleon nagy kegye a becsületrend lovagjává avatja — Ponson du Terrail-jal együtt!

1869 Louis Bouilhet-t, — minden sora, jelzője ítélőjét, szerelmesét, akinek hosszú szombat éjjeleken olvasgatta föl a heti munka eredményét — a pótolhatatlan barátot ragadja el.

Ez évben újra belekap a Tentation-ba, de jön a háború, Rouenba menekül s Croisset megtelik a porosz illattal: csizmaszaggal; s mire kiheverné érzékeny francia lelke a csapást, 1872 tavaszán anyját temeti el.

1874 végre könyvalakban hozza a Tentation de Saint-Antoine-t.

S hozzá fog Bouvard et Pécuchet-hez, amelynek előmunkálatául 2000 kötetet olvas át.

1875 minden vagyonát kis hugának adja, akinek férje súlyos viszonyok közé került. Párizsi lakását kisebb cseréli föl ugyanabban a házban, ahol unokahuga, Mme Commanville lakik, de egyre többet és hosszasan tartózkodik Croisset-ben.

Croisset! A kis kerti házból este, ha Tanit fehér fényrel ragyog az égen, áttekint a tulsó partra, amelynek vontató útján hámnak feszült ló szürke képe vonaglott hajdan, letekint a vizre, amelyen gőzhajó sikoltott öt-hat nagy árbócos élén föl, Rouen felé. Caroline kicsi volt s a szem határa tág.

Ma? „Nem hiszek a dicsőségben s mégis érte ölöm magam.“ Őli magát a rettentő munkával: Ararátot rakni az emberi butaságból, a tudás, a megértés lehetlenségéből, amelyen művészetének Noé-bárája meg fog állapodni annyi hányattatás után.

Elfárad közben, másfelé fordul s megszületik a Trois Contes (1877).

Aztán újra nekifekszik az embertelen munkának, amelybe vigasztalásul tisztult képekben visszamosolyog a múlt. Irodalmi szerelem, Louise emlékét hozza George Sand távoli, tiszta barátsága okos és kedves levelekben. Ifjúkori szerelme, Laure vonásait hozza elébe Laure fia, Guy de Maupassant, akit ő nevel azzá a fölényes íróvá, aki a Bouvard et Pécuchet 1855-ben Quantin-nál megjelent kiadása elé az itt adott remek tanulmányt írja mesteréről.

Elfárad végképp: „Fáraszt az élet, minden kimerít, lever, bár vinne el egy hirtelen roham.”

A hirtelen roham rá is csapott. Agyvérzés vitte el 1880 május 8.-án, ötvennyolc évre és négy hónapra születése után.

Sírja fölött, úgy kívánta, nem hangzott el beszéd.

Az irodalomtörténetben divattá lett összetett, roppant lényét szétbontogatni realistára, aki a Bovary-t, az Éducation-t és Bouvard et Pécuchet-t, meg romantikusra, aki Salammbô-t, a Tentation-t, egyik iránytól a másikban megpihenve, írta. Holott Gustave Flaubert egész tisztelt, nemes alakja, műve nem egyéb, mint elvágázkodás korunk lehetetlen, minden nagy számára kaloda-

civilizációjából. Az első három azt mutatja, honnan — az alacsonyból, a köznapiságból, a szárnymetszegető butaságból, a szürke hidegből, — a más kettő meg azt, hova — a szív, az elme legnagyobb feszültségű mozdulásaiba, színpompába, forraló verőfénybe — vágyott.

S ha olyan egy műben, művekben nyilatkozott volna meg iskolás kémlőcsövekben szétszúrt, szétpacsmagolt összetett, csodás exotikus lelke, amelyekben egy villanássá, egy mennydörgéssé olvadt volna kétfélének mondott szava ...?

Gustave Moreaunak van egy képe. Hatalmas vászon! A keretéig betölti egy óriási ülő Zeus arca, karja, melle, öle, amelyben ott hever élettelenül egy bábunyi meztelen női test: Semele, akinek vakmerő kívánságára úgy jelent meg egyszer, ahogy az Égben trónol ...

Fiui alázattal, hálával és
soha még így nem tétovázó
tollal írta nagy szeretetben

LACZKÓ GÉZA

FLAUBERT

GUSTAVE FLAUBERT Rouen-ban született, 1821 december 12.-én. Anyja egy pont-l'évêque-i orvosnak, Fleuriot-nak volt leánya: alsónormandia-i származás, a Cambremer de Croix-Mare-ok családjából s rokonságban Thouret-val, a Forradalmi Alkotmányozó Gyűlés elnökével.

Flaubert nagyanyja, Charlotte Cambremer, gyermekkorában Charlotte Corday-val játszott együtt.

Atyja viszont, aki Nogent-sur-Seine-ben született, champagne-i eredetű volt. Mint tudós és nagybíró orvos, a rouen-i városi kórház élén állott. Ezt az egyenes, egyszerű, nyers embert nagyon meglepte az ő Gustave fiának irodalmi pályaválasztása, de nem háborodott fel rajta, bár az írói hivatást lusta embereknek való, haszontalan mesterségnek tartotta.

Gustave Flaubert ellentéte volt a csodagyer-

meknek. Csak rettentő kinnal tanult meg olvasni. Talán még nem is tudott rendesen, mikor kilenc éves korában a líceumba adták.

Gyermekkorában főgyönyörűsége az volt, ha meséket mondathatott magának. Ilyenkor mozdatlanul figyelt, nagy kék szemeit a mesélőre szögezve. S azután még órákig ábrándozott egyhelyben, szájába dugott ujjal, teljesen elandalodva, szinte félálomban.

Szelleme azonban már dolgozott, mert a gyermek darabokat fundált ki, melyeket leírni nem tudott ugyan, de eljátszotta őket, egyedül, végig a különböző szerepeket, hosszú párbeszédet rögtönözve.

Zsenge kora óta két jellemző vonása volt természetének a nagy naivság s a fizikai aktivitástól való rettegés. És egész életére naiv és egyhelyben ülő ember lett. Nem bírta ki izgalom nélkül, ha sürgés-forgás volt körülötte s zengő, metsző és mindig kissé szinpadias hangján kijelentette, hogy az ilyesmi nem filozófusi dolog. »Csak ülve lehet gondolkodni és írni« — mondotta.

Naivsága halála napjáig megmaradt. Ez az

annyira átható és finom megfigyelő mintha csupán távolról látta volna tisztán az életet. Mihelyt érintkezésbe került vele, mihelyt közvetlen szomszédokról volt szó, azt mondhatta volna az ember, hogy Flaubert szemeit fátyol fedi el. Veleszületett, végtelen egyenessége, megingathatatlan jóhiszeműsége, minden érzelmének és lelki rezdülésének nemessége a kétségkívüli okai ennek a tartós naivságnak.

Mellette élt a világnak és nem benne. Inkább megfigyelésekre teremthőzve, nem volt része az érintkezések közvetlen átélésében.

Elsősorban reá alkalmazható, amit a *Dernières Chansons* előszavában barátjáról, Louis Bouilhetről írt:

Végre is, ha a világ jelenségei, mihelyt felfogtuk őket, mindjárt úgy transzponálódnak számunkra, mintha egyenesen egy megírni való költött eseményt akarnának szolgálni, oly módon, hogy minden dolog, még a saját létezésünk is, csak ebben az értelemben tűnik számunkra felhasználhatónak, — és ha emellett el vagyunk szánva minden meghurcoltatásra, készen minden áldozatra és felvértelve minden megpróbáltatás ellen, ám induljunk neki, adjuk ki műveinket!

Mint ifjú, megragadó szépségű jelenség volt.

A család egyik régi barátja, egy híres orvos ezt mondta anyjának:

– Az ön fia maga a serdülő Ámor.

A nőt megvetve, állandó művészi elragadtatásban élt, költői önkívület-félében, melyet azzal táplált, hogy mindennap meglátogatta legkedveltebb barátját, első vezetőjét, azt a testvéri szívet, amelyet nem talál egy életben kétszer az ember, Alfred Le Poittevint, akit beteg, agyon-dolgozott szíve egészen fiatalon ölt meg.

Flaubertre azután lesújtott az a rettentő kór, melyet másik barátja, Maxime Du Camp, szerencsétlen ötlettel, elárult a nyilvánosság előtt, összefüggést próbálva megállapítani Flaubert művészi természete és epilepsziája között: egyiket a másikkal magyarázva.

Hiszen bizonyos, ez a rémítő baj nem érhetne a testet anélkül, hogy a lelket is el ne komorítsa. De sajnálkozzunk-e emiatt? A teljesen boldog emberek, az erősek és egészségesek, kellőképpen elő lehetnek-e készítve a gyötrelmes és oly rövid emberi élet megértésére, mélyreható megismerésére és kifejezésére? Ők, a bőségben dúskálók, alkalmasak-e a bennünket környező

A fiatal Flaubert
(1835, Delaunay rajza után)

Nedmi-l. l. 1. 2.
(1811. évi. 1. sz. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12.)

minden nyomor és szenvedés felfedezésére, a szüntelenül, mindennap és mindenütt kopogtató, vad, vak és végzetes halál megpillantására?

Igenis, lehetséges és valószínű, hogy az epilepszia első rohama a félelem és mélabú lenyomatát hagyta ott ennek a tömör egészségű fiúnak égő lelkén. Valószínű, hogy ettől fogva tartózkodó aggodalom nehezedett rá az élettel szemben, a dolgok szemléletének valamely kissé sötétebb módja, bizalmatlanság az események iránt, kétely a látszólagos boldogság előtt. De mindazok számára, akik csak ismerték azt a lelkesedő természetű, rugalmas valakit, aki Flaubert volt, mindazok számára, akik napról-napra látták őt élni, nevetni, rajongani, érezni és minden ízében vibrálni, kétségtelen az is, hogy a válságos rohamok, melyek egyébként az érett korral eltűntek s csak az utolsó években jelentek meg újra, félelmükkel csak alig érezhető módon változtattak Flaubert létének és érzéseinek sajátosságain vagy élete módján.

Néhány irodalmi próbálkozás után, melyek nem jelentek meg, Gustave Flaubert 1857-ben lépett fel először, egy remekművel, *Madame Bovary*-val.

Mindenki ismeri ennek a könyvnek a történetét, az államügyészség által indított pört, Pinardnak, akinek nevét ez a pör bélyegzi meg örökre, heves vádbeszédét, Sénard ékesen szóló védelmét, a nehéz, kialkudott felmentést, melyet az elnök szigorú szavai szinte megsemmisítettek, — és aztán a bosszúálló, ragyogó, roppant sikert!

Azonban *Madame Bovary*-nak van egy titkos története is, mely okulására szolgálhat a fölöttébb nehéz írói mesterségre készülő kezdőknek.

Mikor Flaubert öt évi elkeseredett munka után végre befejezte ezt a lángészre valló munkát, barátjának, Maxime Du Camp-nak a gondjaiba bízta, aki Laurent Pichat-nak, a *Revue de Paris* tulajdonos-szerkesztőjének a kezeibe juttatta. Ekkor tapasztalta Flaubert, milyen nehéz az, első csapásra megértéshez jutni, mennyire félre ismerik az embert éppen azok, akikben leginkább bízik s akiket a legjobb elméknek tartanak. Bizonyára ebből az időből keltezhető az a megvetés, melyet Flaubert az emberek ítéletéről táplált, valamint iróniája az abszolút igenlésekkel vagy tagadásokkal szemben.

Kevéssel azután, hogy a Madame Bovary kéziratát Laurent Pichathoz vitte, Maxime Du Camp Gustave Flauberthez a következő furcsa levelet írta, mely talán módosítani fogja azt a véleményt, amit az említett író Souvenirs littéraires-s-je támaszthatott bennünk, barátját s különösen a Bovary-t illető kinyilatkoztatásaival:

1856. július 14.

Kedves öregem, Laurent Pichat elolvasta regényedet s küldi a méltatást, melyet ezennel hozzád továbbítok. Olvasd el s látni fogod, mennyire osztoznom kell benne nekem is, mivel majdnem mindazokat a megjegyzéseket ismétli, melyeket elutazásod előtt én tettem előtted. Könyvedet úgy adtam át Laurentnak, hogy a meleg ajánlásom kívül egyebet nem fűztem hozzá, tehát semmiképpen sem beszélünk össze arról, hogy ugyanazzal a fűrésszel megyünk neked. A tanács, amelyet tőle kapsz, jó s én sem mondhatok egyebet, mint azt, hogy csak eszerint tégy. Engedd meg, hogy mi legyünk regényed átfésülői a Revue-ben való közlés számára; mi majd ellátjuk az általunk feltétlenül szükségesnek ítélt törlések dolgát; te aztán majd, ha kötetben adod ki, azt teheted vele, amit akarsz, az a te dolgod. Az én egészen bizalmas gondolatom az, hogy ha nem így jársz el, teljesen tönkreteszed magad s oly kusza első művel lépsz föl, melynek pusztá

stílusa nem biztosíthat kellő érdeklődést. Légy bátor, hűnyd be szemeidet az operáció alatt és bizzál meg, ha nem a tehetségünkben, legalább gyakorlatunkban, melyet az effajta ügyek terén szereztünk s irántad érzett meleg érzésünkben. Te jól megcsinált, de haszontalan dolgok halmaza alá temetted regényedet: nem lehet tisztán látni: szabadabbá kell tehát tenni, ami könnyű munka lesz. Egy gyakorlott és ügyes emberrel fogjuk elvégeztetni, személyes ellenőrzésünk alatt: egy szót sem tesz senki kéziratodhoz, csak rövidíteni fogunk s az egész száz frankodba kerül, amit tiszteletdíjadból fogunk le; — így aztán igazán jó munkád fog megjelenni egy tökéletlen és agyontömött valami helyett. Szidhatsz, ahogy jól esik, de gondold meg, hogy mindebben egyedül csak a te érdeked tartottam szem előtt.

Ég áldjon, drága öregem, felelj és ne feledd, hogy mindenkor híved:

MAXIME DU CAMP

Ennek a tipikus és most már halhatatlan könyvnek egy gyakorlott és ügyes ember útján tervbevett megcsonkítása tehát potom száz frankjába került volna a szerzőnek. Igazán, szinte ingyen ajándék!

Gustave Flaubert a furcsa tanács olvasása közben bizonyára mély és nagyon természetes fölháborodástól remeghetett. Nagy betűkkel, a

lehető legnagyobbakkal, csak ezt az egy szót írta a gondosan megőrizett levél hátára: **Óriási!**

A két munkatárs, Pichat és Maxime Du Camp, csakugyan neki is látott a munkának, hogy barátjuk művét megszabadítsák azoknak a jól megcsinált, de haszontalan dolgoknak a halmazától, melyek elrontották, mert a könyv első kiadásának az író által félretett egyik példányán a következő sorokat olvassuk:

Ez a példány abban a formában mutatja kéziratomat, ahogyan Laurent Pichat költő úrnak, a *Revue de Paris* szerkesztő-tulajdonosának kezeiből kikerült.

1875. április 20.

GUSTAVE FLAUBERT

Ha felnyitjuk a kötetet, lapról-lapra találunk sorokat, kikezdéseket, egész részleteket, melyek töröltettek. Az eredeti és új dolgok legnagyobb része gondosan át van húzva.

Az utolsó oldalon még ezt olvassuk, Gustave Flaubert kézírásában:

Maxime Du Camp szerint az egész esküvőt törölni kellett volna, Pichat szerint pedig elhagyandó, vagy legalább is jelentékenyen megrövidítendő, elejétől végig *átírandó* volt a *gazdagylülés!* Általános vélemény volt, a *Revue*-nél persze, hogy a *lóláb*-rész túlságosan hosszú, »haszontalan«.

Bizonyára innen eredt a Flaubert-t és Maxime Du Camp-t összefűző meleg barátság elhidegülése. Ha még pontosabb bizonyíték kellene rá, az is megtalálható ebben a levéltöredékben, melyet Louis Bouilhet írt Flaubertnek:

Ami Maxime Du Camp-t illeti, már két héten át nem láttam s felőlem akár egy évig se találkoztunk volna, ha ő nem jelent volna meg nálam, mult csütörtökön, egy héttel ezelőtt. Meg kell hagyni, nagyon kedves volt, hozzám is, meg rólad szólva is. Talán politika van a dologban, mindenestre történetírói egyszerűséggel konstátálom a tényt. Felajánlotta szolgálatait, hogy kiadót keres nekem, majd meg azt, hogy könyvtárhoz segít. Érdeklődött felőled és hogy mit dolgozol? Amit a *Bovary*-ról mondtam neki, igen hatott rá. Közbevetőleg megjegyezte, hogy nagyon örül, s hogy neked nincs igazad, amiért sohasem bocsátottad meg neki a *Revue*-t és hogy szívesen látná műveidet szemlájében stb. stb. Ugy látszott, meggyőződéssel és őszintén beszél...

Ezeknek az intím részleteknek csak Maxime du Camp baráti kritikája szempontjából van fontosságuk. Később egyébként kibékülés következett be közöttük.

Madame Bovary megjelenése forradalom volt az irodalomban.

A nagy, félreismert Balzac hatalmas, zsúfolt

művekbe öntötte ki lángeszét, művekbe, melyek élettől és megfigyelésektől áradnak, sőt valóságos kinyilatkoztatások az emberi sors felől. Egész külön világot fedezett föl, gondolt ki és teremtet meg lelkében.

A szó finomabb értelmében persze nem volt művész s erős, képekkel dús, de kissé zavaros és kínosan döcögő nyelven írt.

Ihletétől elragadtatva, úgy látszik, nem értett ahhoz az olyannyira nehéz művészethez, mely a szavak által, a mondatok zenéje és gondos szövése útján ad »valeur«-t a gondolatoknak.

Oeuvre-jét egy kolosszus nehézkessége nyomja s kevés olyan lapja van ennek az igen nagy embernek, melyeket a nyelv remekeiként idézhethetnénk, ahogy például Rabelaisból, La Bruyèreből, Bossuetből, Montesquieuből, Chateaubriandból, Micheletből, vagy Gautierből idézünk.

Gustave Flaubert ellenben, aki inkább az elmélyedés útján haladt, mintsem az intuíciót követte, egy új és csodálatos, pontos, józan és zengő nyelven nyújtotta az emberi élet mély, meglepő és teljes ábrázolását.

Nem az a regény volt ez többé, aminőt azelőtt

alkottak a legnagyobbak, nem az a regény, melyben mindig megérzik egy kissé a szerző képzelete s melyet osztályozni lehetett tragikus vagy szentimentális, szenvedélyes vagy meghitt hangulatú fajokra, nem az a regény, melyben megmutatkoztak az író szándékai, véleményei és gondolkozásmódja: itt maga az élet jelent meg. Azt lehetett érezni, hogy miközben a lapokat forgatjuk, szemeink elé emelkednek belőlük az alakok s a tájak kitárulnak, szomorúan vagy vidáman, minden illatjukkal és varázsukkal, — és maguk a tárgyak is úgy keltek az olvasó elé, mintha valamely láthatatlan, nem tudni: hol rejtőző hatalom idézné föl őket.

Valóban, Gustave Flaubert leghevesebb apostola volt a művészetbeli személytelenségnek. Nem engedte, hogy a szerző felfedezhető legyen, hogy egyetlen oldalon, egyetlen sorban, vagy akár egyetlen szóban legkisebb porcikáját is elárulja véleményének s legkisebb látszatát kelthesse szándékosságának. Az író legyen a tények tükre, de olyan tükör, mely a visszavert képeket azzal a kifejezhetetlen, majdnem isteni valamivel ragyogja át, ami nem más, mint maga a művészet.

Nem is a személytelenség a helyes kifejezés ezzel a makulátlan művésszel kapcsolatban, hanem az impassibilitás.

Flaubert már a megfigyelésnek és analízisnek is igen nagy jelentőséget tulajdonított; még fontosabbnak vallotta azonban a kompozíciót és a stílust. Szerinte ez a két erény teszi legfőképpen halhatatlanná a könyveket. Kompozíció alatt ő azt a megfeszített munkát értette, mely egyedül a lényegét igyekszik kifejezni a cselekményeknek, amint egy életen belül egymásra következnek, csupán a jellemző vonások kiválogatásával és csoportosításával, úgy kombinálva őket, hogy a legtökéletesebb módon jussanak el a szándékolt hatásig, azonban mindennemű tanulság-féle nélkül.

Semmi sem ingerelte föl jobban, mint a kritika őrtállóinak a morális vagy tisztességi művészetről hirdetett elméletei.

»Mióta emberiség van a világon – mondotta – minden nagy író tiltakozott, és éppen alkotásaival, ezek ellen a tehetetlenség-diktálta tanácsok ellen«.

A morál, a tisztesség, az erkölcsi elvek nélkülözhetetlen velejárói a kialakult társadalmi rend fenntartásának; a társadalmi rend és az irodalom

rendje közt azonban nincsen semmi közösség. A regényírók főelve az emberi szenvedélyek megfigyelése és leírása, akár jók azok, akár rosszak. Hivatásuk nem a moralizálás, sem az ostromozás, sem az oktatás. Minden tendencia-könyv megszűnik művészi könyv is lenni.

Az író szemléli a lelkeket és sziveket, igyekszik beléjük hatolni, megérteni titkos visszájukat, becstelen vagy nagyszerű hajlamaikat, az emberi gépezet egész komplikált mehanizmusát. Így tehát ki-ki a saját emberi temperamentuma és művészi lelkiismerete szerint tartozik megfigyelni. Lelkiismeretessége és művész-volta abban a pillanatban megszűnik, mihelyt rendszeres törekvéssé teszi az emberiség dicsőítését s kendőzgeti és szelidíti az általa szégyenleteseknek tartott szenvedélyeket a tiszteteknek vélt szenvedélyek érdekében

Minden tény, akár jó, akár rossz, csak annyiban lehet fontos az íróra nézve, amennyiben írói tárgy, tekintet nélkül a hozzá fűzhető »jó« vagy »rossz« fogalmára. Értet többet vagy kevesebbet, de csak mint irodalmi dokumentum: ennyi az egész.

Ami a jóhiszeműleg megfigyelt és tehetségesen kifejezett igazságon túl esik, mind csak a kegyes akarnokok tehetségtelen vergődése.

A nagy írók sohasem voltak sem a morál, sem a szűzi tisztaság elfogultjai. Példák: Aris-tophanes, Apulejus, Lucretius, Ovidius, Vergilius, Rabelais, Shakespeare és még annyian.

Ha egy könyvnek tanulsága van, csak a szerző d a c á r a lehet ilyen, az elbeszélt tények belső ereje következtében.

Flaubert ezeket az elveket hitvallásként tisztelte.

Mikor a M a d a m e B o v a r y megjelent, a közönség, mely az elegáns regények nyúlós szirup-jához, valamint az eseménykergető regények valószínűtlen kalandjaihoz szokott hozzá, az új író-t a realisták közé sorozta. Durva tévedés ez és vaskos ostobaság. Gustave Flaubert azért, mert az életet gondosan figyeli meg, éppoly kevésbé realista, mint amennyire nem idealista Cherbuliez csak azért, mert rossz megfigyelő.

Realista az, aki csak a nyers tényekkel törődik, relativ fontosságuk mérlegelése és visszahatásaik feljegyzése nélkül. Gustave Flaubert számára a

puszta tény semmit sem jelentett. Egyik levelében így magyarázza felfogását:

...Az Ön panasza, hogy az események nem változatosak, — realista panasz s különben is, honnan tudja ilyen bizonyosan? Nézze meg csak közelebbről őket. Hitt ön valaha is a dolgok tényleges létezésében? Hiszen nem minden csupán illúzió? Nincs egyéb igaz, csak a viszonylatok, vagyis helyesebben: az a mód, ahogyan felfogjuk a tárgyakat.

Mindazonáltal nem volt nála lelkiismeretesebb megfigyelő, noha senki sem törekedett jobban az okokat előidéző okok megértésére sem.

Munka-módszere, művészeti módszere a megfigyelésnél is inkább ügyelt arra, hogy egészen belehatoljon a megfigyelt dolgokba.

A helyett, hogy személyei pszichológiáját magyarázó értekezésekben teregette volna szét, egyszerűen ténykedéseiken keresztül jelenítette meg. A belsőt ekképp a külsővel tárta fel, minden lélektani okfejtés nélkül.

Először kigondolta a típusokat, aztán deduktív módon haladva, ezekkel az alakokkal jellemző cselekvéseket vitetett végbe, melyeket végzettszerűen kellett elkövetniök, abszolút logikával, temperamentumukhoz híven.

Az aprólékos gonddal tanulmányozott élet neki tehát csak útbaigazításul szolgált.

Sohasem fejtegeti az eseményeket: olvastukra azt mondaná az ember, hogy ezek a tények önmagukért beszélnek, oly nagy fontosságot tulajdonít az emberek és dolgok szemünk előtt való megjelentetésének.

Ez a ritka színre-alkalmazó képesség, az impassibilis felidézés módszere, kereszteltette őt el realistának a felületes szellemek által, akik nem tudják megérteni valamely mű mély értelmét, csak ha filozófiai frázisok közepe tte tálalódik fel.

Flaubert nagyon felháborodott e miatt a háttára ragasztott realista-jelző miatt s azt vitatta, hogy *Bovary*-ját pusztán a Champfleury iskolájával szemben érzett gyűlöletből írta.

Émile Zola iránt viseltetett benső barátsága mellett is, noha őszintén csodálta ezt a hatalmas tehetséget, melyet lángésznek minősített, a naturalizmust nem tudta neki megbocsátani.

Csak kellő értelemmel kell olvasnunk *Madame Bovary*-t s belátjuk, hogy semmi sem eshetik nála messzebb a realizmustól.

A realista író eljárási módja abban áll, hogy megesett tényeket, melyeket általa ismert és megfigyelt hétköznapi személyek vittek végbe, egyszerűen előad.

Madame Bovary-ban minden alak külön típus, vagyis végső összefoglalása egész sor, ugyanazon intellektuális rendbe tartozó lénynek.

A falusi orvos, a vidéki ábrándozó nő, a Prudhomme-fajta gyógyszerész, a plébános, a szeretők, sőt az összes mellékfigurák is, valamennyien típusok, annál is inkább erőteljesen kidomborodó vonásokkal, mivel bennük azonos természetű megfigyelések tömege préselődik össze s a valószínűségnek annál is nagyobb fokával, mivel a maguk osztályának valóságos mintapéldányai.

Gustave Flaubert azonban a romantizmus kivirágzása idején nőtt fel: Chateaubriand és Victor Hugo zengő tirádáit szívta magába s a lelkében élő lírai szükségérzet nem találhatott teljes kifejlődést a Madame Bovary-szerű kimért pontosságú könyvekben.

S itt van ennek a nagy embernek egyik legkülönösebb oldala: ez az újító, ez a kinyilatkoztatást-hozó, vakmerő lélek haláláig a romantiz-

mus uralkodó befolyása alatt állt. Majdnem akarata ellenére történt, csaknem öntudatlanul, a lángész ellenállhatatlan erejének sodrában, a belézárt teremthő erő lendületétől hajtva, hogy megírta annyira új úton járó, annyira személyes bélyeget viselő regényeit. Ízlésénél fogva inkább az epikus témákat szerette volna, melyek énekyszerű szakaszokban bomlanak ki, operai jelenetek gyanánt.

A *Madame Bovary*-ban egyébként, akár csak az *Éducation sentimentale*-ban, mondatai, köznapi közlésekre kényszerülten is, gyakran csillognak és zengenek, hangjuk túlemelkedik a kifejezett dolgokon. Mintegy belefáradnak a fékentartottságba, a laposságok kordájába, s egy *Homais* ostobaságát vagy *Emma* csacsiságait hirdetve, egyszerre csak pompázatosná és ragyogóvá lesznek, mintha vers-motivumokat fordítanának prózára.

Nem állhatva ellen a nagy stílus eme vágyának, valóságos homéri mintára alkotta meg második regényét: *Salammbô*-t.

Regény-e a *Salammbô*? Nem inkább valami prózai opera-féle? Jelenet-képei buja nagyszerű-

séggel, ragyogva, megkapó színek és ritmusok közt bontakoznak ki.

A flaubert-i mondat énekel és sír ebben a műben, trombiták zengő dühe, oboák búgása, csellók hullámverése, hegedűk hajlékonysága s fuvolák finomságai élnek benne.

Az alakok pedig, hősöké építve, mindig a színen vannak, s fenséges hordozású szavaikkal, az erő vagy báj eleganciájával olyanok, mintha nagyszabású és antik díszletek közt mozognának.

Ez az óriás-könyv, Flaubert legplasztikusabban szép írása, egyszersmind valamely nagyszerű álmom benyomását is kelti.

Így folytak le valóban azok az események, melyeket Gustave Flaubert elbeszél? Nem, kétségkívül nem így. Ha a tények ragaszkodó pontosságúak is, a költészet rájuk vetülő fénye az apoteózisnak abban a fajtájában mutatja be őket, mellyel a lírai művészet von be mindent, amihez hozzáér.

Azonban alig fejezte be a zsoldos-forradalomnak ezt a zengő elbeszélését, az író máris kevésbbé fenséges tárgyak új sürgetését érezte s

Flaubert
(Nadar fényképe után)

Országos Széchényi Könyvtár

1880. évi
(Könyvtárak és könyvek)

lassú munkával rakta össze nagy türelem-regényét, azt a hosszú, józan és tökéletes tanulmányt, melynek neve *Éducation sentimentale*.

Ezúttal többé nem külön típusokat vett szereplőkül, mint a *Bovary*-ban, hanem afféle akárki-alakokat és átlag-embereket, amilyenekkel mindennap találkozhatunk.

Noha ez a műve a komponálás emberfeletti erőfeszítését kívánta meg, mégis annyira hasonlóvá lett magához az élethez, mintha minden terv és rendező szándék nélkül íródott volna. Tökéletes képe a mindennap eseményeinek, a létezés pontos tüneti naplója és a filozófia oly teljesen el van burkolva benne, oly teljesen a tények mögé van rejtve, a pszichológia pedig oly tökéletesen rekesztődik a szereplő személyek tettei, mozdulatai és szavai közé, hogy a nagyközönség, mely az aláhúzott hatásokra és a nyilvánvaló okulásokra szokott rá, egyáltalán nem fogta fel ennek a páratlan regénynek az értékét.

Csupán a nagyon éles megfigyelésű elmék értették meg, mily jelentősége van ennek az egyetlen könyvnek, mely látszatra oly egyszerű,

szürke és lapos, de amely mégis annyira mély, titokzatos és keserű.

Az *Éducation sentimentale*, ugyanakkor, mikor a művészet ismert és változhatatlan formáihoz szokott kritikusok többsége lenézéssel fordult el tőle, lelkes csodálók tömegére is talált, akik ezt a művet Flaubert minden munkái közt a legelső helyre emelik.

Flaubert-nek azonban a ránézve jellemzően szükségszerű lelki visszahatás következtében megint csak költőibb és szélesebb kezelésű tárgy felé kellett fordulnia, s újra elővette egyik régebben felvázolt művét, a *Tentation de Saint Antoine*-t.

A leghatalmasabb erőfeszítésről van itt szó, melyet emberi szellem valaha is megkísérelt. Azonban magának a tárgynak a természete, terjedelme, felérhetetlen magassága valóban szinte az emberi teljesítmény-lehetőségek fölé utalták egy ily könyv megalkotását.

A megkísértetések régi legendáján elindulva, nemcsak mezítlen nők és bőízű ennivalók víziói-val kellett megrohantatni a magányos remetét, hanem valamennyi tudákos tétel, hitformula és

babona seregével is, melyekre csak eltévelyedhet az emberek nyugtalan elméje. A vallások kolosszális seregszemléje ez, amint csapatostul vonulnak fel a legváltozóbb különösségű, naivságú és bonyolultságú elképzelésekből, feslenek ki az álomlátók, papok és filozófusok agyából, melyeket az áthatolhatatlan ismeretlen vágya gyötör.

Aztán, alig jutott túl ezen a roppant, megzavaró hatású művön, melyben van valami a benne egymásraroskadó hitvilágok káoszából, Flaubert máris munkának lát, csaknem ugyanezt a tárgyat kezdve újra, ezuttal azonban a tudományokat illesztve a vallások helyébe s két korlátolt «bourgeois»-val pótolva az öreg, rajongó szentet.

Ez az alapeszméje és fejlődési menete annak az enciklopédikus könyvnek, a Bouvard és Pécuchet-nék, mely alcímül ezt viselhetné, hogy: »A módszer hiányáról az emberi ismeretek tanulmányozásában«.

Két párizsi másoló-díjnak véletlenül találkozik s szoros barátságban kapcsolódik össze. Egyikük örökséghez jut, a másik félrerakott pénzecskéjét veszi elő s megvásárolva egy normandiai birtokot, mely életük főálma volt, otthagyják a fővárost.

Most aztán különféle tanulmányokra és kísérletezésekre vetik magukat, melyek az emberi ismeret minden területét felkarolják; — és ezen a ponton tetszik meg a mű filozófiai mondanivalója.

Először a kertészetnek látnak neki, aztán a földművelés következik, majd a kémia, az orvostudomány, a csillagászat, a régészet, a történelem, a politika, az egészség tudománya, a magnezizmus, a szellemidézés; — eljutnak a filozófiához, elmerülnek az elvont dolgokban, belezuhanak a vallásba, kicsömörödnék belőle, megpróbálkoznak két árvagyerek nevelésével, itt is kudarcot aratnak s végül, kétségbeesve, megint csak másolni kezdenek, mint régen.

A könyv tehát áttekintése az összes tudományoknak, amint két eléggé világos, középszerű és egyszerű elmében tükröződnek. Egyúttal rettentő tudás-kásahegy s főleg csodálatos kritikája az egymással szembeállított tudományos rendszereknek, melyek ilymódon agyonnyomják egymást, a tények, az elismert és megcáfolhatatlan törvények egyszerű ellenmondásaival. Az emberi értelem gyöngeségének történelme ez,

séta a tudósi mesgyék végtelen labirintusában, ahol egyetlen fonál van a vezető kezében és ez a fonál egy gondolkodó agy roppant iróniája, mely szünet nélkül és mindenben az örök és általános ostobaságot állapítja meg.

Évszázadok során megrögződött hiedelmek pécéződnek ki, fejlődnek fel és hullanak szét izekre, tíz sorban, egyszerűen úgy, hogy velük szemben épp oly szabatosan és élénken egyéb hiedelmek is demonstráltak, hogy aztán szintúgy összemoljanak. Oldalról-oldalra, sorról-sorra új és új ismeret szökken elő, hogy nyomában azonnal másik nőjön, mely leveri az elődöt s maga is összedől a rákövetkező szomszéd erejétől.

Amit Flaubert a *Tentation de Saint Antoine*-ben az antik vallásokkal és filozófiákkal végzett, ugyanazt cselekedte ezúttal a modern tudás összességével szemben. A tudomány Babel-tornya ez, ahol az összes különböző, ellenkező és mégis abszolút doktrinák, ki-ki a maga nyelvén beszélve, tanuságot tesznek minden erőfeszítésünk tehetetlenségéről, minden igenlések hiúságáról s »e világ minden dolgainak örök nyomorúságáról«.

A ma igazsága holnapra tévedéssé züllik, min-

den bizonytalan és változó s ismeretlen arányokban tartalmazza az igazság és hamisság adagjait. Ha ugyan úgy nem áll a dolog, hogy nincs sem igazság, sem hamisság. A könyv morálját szem-melláthatólag Bouvardnak az a mondása fejezi ki, hogy: »A tudomány azokból az adatokból épül, melyeket a térnek egy kis zuga szolgáltat. Könnyen lehet, hogy egyáltalán nem is felel meg a tér többi részének, mely sokkal nagyobb s amelyet nem vagyunk képesek felfedni soha«.

Ez a könyv ott nyúl az emberhez, amely ponton legtöbb nagyság, különösség, finomság és a legtöbb érdekesség van benne: a szellem története ez, annak minden formájában és megnyilatkozásában, minden átalakulásával, gyöngeségével és erejével.

Itt szögezhetjük le azt a furcsán ható tényt, hogy Gustave Flaubert állandóan eszmény felé törekedett: egyre elvontabb magasságokba. Őnála persze eszmény alatt nem azt a szentimentális valamit kell értenünk, mely a burzsoá fantáziák elbűvölője. Az eszmény ugyanis, a legtöbb ember számára, nem egyéb, mint maga a valószínűt-

lenség. A kevesebb többiek számára azonban egyszerűen csak az eszmék birodalma.

Flaubert első regényei elsősorban nagyon igaz, nagyon emberi erkölcstanulmányok voltak, azután pedig ragyogó költemények: képek és víziók sorozatai.

Bouvard et Pécuchet-ben az igazi szereplők nem az emberek többé, hanem a rendszerek. Az egyes alakok csak szócsövei az eszméknek, melyek élőlények módjára mozognak, társulnak, küzdenek és teszik tönkre egymást.

És valami egészen különös, baljós komikum is fakad abból, ahogy a különféle tudások és vélemények végigprocesszióznak ennek a két szegény bonhomme-nak az agyán, akik az egész emberiséget személyesítik meg. Mindig jóhiszeműek, mindig lelkesedők, ám a gyakorlat mindig megcáfolja a legjobban megalapozott elméletet is, és a legegyszerűbb tények esetről-esetre halomba döntik a legfinomabb élő okoskodásokat.

A tudásnak ez a meghökkentő épülete, mely az emberi tehetetlenség demonstrálására emelkedött, betetőzésül egy nagy végkövetkeztetésre,

egy ragyogó végső igazolásra várt. A rettentő vádbeszéd után az író a bizonyítékok villámcsapásokkal megrakott tárházát akarta megnyitni, az ostobaságok aktagyűjteményét, melyet a nagy embereknel szedett csomóra.

Úgy tervezte, hogy mikor Bouvard és Pécuchet, mindenbe belécsömörödve, újra másolásba kezdenek, természetesen sorban felnyitják mindazokat a könyveket, melyeket elolvastak s tanulmányaik természetes rendjét követve aprólékos gonddal tisztázzák ki a passzusokat, melyeket ők válogattak ki a forrásaikul szolgáló könyvekből. És most rettentő sorozata kezdődött volna az együgyűségeknek és butaságoknak, a szemeszökő és otromba ellenmondásoknak, a roppant tévedéseknek, szégyenletes állításoknak és érthetetlen gyöngeségeknek, melyeket mind a legkiválóbb szellemek és legmélyebb értelmek követtek el. Mindenki, aki valaha írt, olyik tárgynál el-elejtett egy-egy ostobaságot. Ezt az ostobaságot Flaubert kérlelhetetlen biztossággal találta meg s tűzdelte föl, s egyiket a másik mellé illesztve, majd újabbakkal és újabbakkal szereztve meg, végre is egy oly rettenetes tömbbé szapo-

rította, mely meghazudtol minden hitet és minden állítást.

Az emberi butaságnak ez az aktacsomagja oly nagy hegyévé nőtt a nagyon is szétszórt és vegyes feljegyzéseknek, hogy teljességükben alig volnának valaha is közölhetők.

Flaubert mindazáltal osztályozta őket, de ezt az osztályozást még át kellett volna nézni és módosítani: legalább felét elhagyni ennek a dokumentum-tömkelegnek.

Hadd adjuk meg itt mégis a sorrendet, melyben Flaubert hátrahagyta jegyzeteit:

Erkölc

Szerelem

Filozófia

Miszticizmus

Vallás

Proféciák

Szocializmus (vallásos és politikai)

Kritika

Esztétika

Stilus-szemelvények

Perifrázisok

Palinódiák

Rokokó-stilus

Nagy írók, újságírók és költők stilusa

Klasszikus

Orvostudományi

Gazdaságtudományi

Klerikális

Forradalmi

Romantikus

Realista

Drámai

Hivatalos, uralkodói

Hivatalos, költői

} stilus

A TUDOMÁNYOS ESZMÉK TÖRTÉNETE

Szépművészetek

A rendpárt

Az irodalmi emberek

A vallás

Az uralkodók

} »szépségei«

Nagyemberekről szóló vélemények

A kikorrigált klasszikusok

Bizarrságok — Vadmondások — Excentrikus

kiszólások — Káromlások — Ostobaságok

— Gyáva hebegések

Az alacsonyrendűség dicsérete

Hivatalos körmönfontságok

} Szónoklatok

} Körlevelek

HÜLYESEGEK

A megrögzött eszmék szótára

A felkapott nézetek katalógusa

Vagyis mindezekben bennfoglaltatik az emberi ostobaság története, összes megnyilvánulásaiban.

Néhány idézet megértetheti velünk e jegyzetek természetét és mineműségét.

FILOZÓFIA, ERKÖLCS, VALLÁS

*A görögök, akiket raison nélküli filozófiájuk
rontott meg*

Ez az egyébként oly ragyogó nép nem rakott le mély alapokat és nem épített ki semmi maradandót: nem maradt utána egyéb, csak bűnök és szerencsétlenségek, könyvek és szobrok emlékei. Sohasem volt benne raison.

LAMENNAIS, *Essai sur l'indifférence*. IV. kötet, 171. lap.

Erkölc

Az uralkodóknak megvan az a joguk, hogy az erkölcsökön változtatgassanak.

DESCARTES, *Discours sur la Méthode*. 6. rész.

A matematika tanulmányozása, mivel elnyomja az érzékenységet és a képzeletet, olykor rettentő szenvedélyek kitörését okozza.

DUPANLOUP, *Éducation intellectuelle*. 417. l.

A babona előbástyája a vallásnak, tehát nem szabad lerombolni.

DE MAISTRE, *Soirées de Saint-Pétersbourg*. 7. besz. 234. l.

A víz azért teremtetett, hogy hátán hordozza a hajóknak nevezett csodálatos építményeket.

FÉNELON

VALLÁSI SZÉPSÉGEK, FILOZÓFIA, ERKÖLCS

Nemzetgazdaságtan

1823-ban, Lille város lakosai, a repceolaj pártján szónokolva, kifejtették a kormányzat előtt, hogy valami új termék, az ugynevezett gáz kezd nagyon elterjedni és hogy ez az újmódi világítás, ha általánossá válik, a többit mind maga után fogja hagyni, annyira jobbnak és egyúttal olcsóbbnak is látszik stb. stb. Minélfogva tehát alázatosan, de eltökélten is arra kérték a Felséges Urat, aki munkájuk természetes védnöke, hogy óvja meg őket szerzett jogaik mindennemű megtámadtatásától s véglegesen tiltsa el ezt a rendezavaró produktumot.

Frédéric PASSY, *Discours sur le libre échange*
1878. december 5.

Meg kell adni, hogy Shakespeare, bármily faragatlan volt is, elárul némi olvasottságot és ismereteket.

LA HARPE, *Introduction de Cours littéraire*

Egyházi stílus

Hölgyeim, a keresztény társadalom haladásában, a világnak ezen a vasútján, a nő az a csöpp víz, melynek magnetikus befolyása, a Szentlélek tüzetől élénkítve és megtisztítva, a jótékony hatása alatt álló társadalmi vonat-sorral is közli a mozgást: így futunk előre a haladás útján s közeledünk az örök igazságok felé.

Ha azonban az isteni áldásnak eme vízcsofja helyett a nő a kisiklató követ hozza, abból szörnyű katasztrófák keletkeznek.

Mgr MERMILLOD, *De la vie surnaturelle dans les âmes*

PERIFRÁZISOK

Hülyeségek

Nem találnám helyesnek, hogy valamely némiképp szüzetlen leány együtt éljen a férfival a házasság előtt.

PONSARD (*Homérosz-fordítás*)

Romantikus stílus

Sibylle, mikor a hárfán játszott, általában imádandó volt. Az embernek az angyal szó jött az ajkára, ha látta őt.

O. FEUILLET, *Sibylle*. 146. l.

Uralkodói stílus

Valamely ország gazdagsága az általános jóléttől függ.

LOUIS-NAPOLÉON, (*A Rive Gauche* 1865. márc. 12. számából)

Katolikus stilus

A filozófia tanítása sárkányepét itat az ifjúsággal, babilóniai kehelyből.

IX. PIUS, *Manifesztum*. 1847

A Loire áradásai a sajtó túlkapásainak s a vasárnap elhanyagolásának köszönhetők.

A METZI PÜSPÖK, *Pásztorlevél*. 1846 december

TUDOMÁNYOS ESZMÉK

Természetrájs

Az egyiptomi asszonyok nyilvánosan prostituálták magukat a krokodilokkal!

PROUDHON, *De la célébration du dimanche*. 1850

A kutyák rendszerint két ellentétes színt viselnek, egy világosat és egy barnábbat, aminek az a célja, hogy a ház bármely részében tartózkodjanak is, elüssenek a bútoroktól, melyeknek színeivel összezavarná őket az ember.

BERNARDIN DE SAINT-PIERRE, *Harmonies de la nature*

A bolhák, ahol csak megfordulnak, mindig a fehér színekre pattannak oda. Ez az ösztön azért adatott beléjük, hogy így könnyebben elcsiphessük őket.

BERNARDIN DE SAINT-PIERRE, *Harmonies de la nature*

A természet azért osztotta gerezdekre a sárgadinnyét, hogy családi körben fogyasszuk el; a tök, nagyobb lévén, a szonyszédok társaságában élvezhető.

BERNARDIN DE SAINT-PIERRE, *Études de la nature*

Az igazság gondja

Minden tekintélynek, de főleg az Egyházénak, szembe kell helyezkednie az újításokkal s nem szabad elrettentetnie magát annak a veszélyétől, hogy ilymódon némely igazság felfedezését esetleg késlelteti: ez csak múltó baj lévén, amely teljesen nulla-számba megy, összehasonlítva ama megrázkódtatásokkal, melyek a befogadott nézeteket és intézményeket érhetnék.

DE MAISTRE, *Exam. philos.*, II. köt., 283, BACON

A burgonya betegségének az oka a monville-i szerencsétlenség. A meteor különösen a völgyekben éreztette hatását, elvonva a hőt. Tehát egy gyors lehülés eredményéről van szó.

RASPAIL, *Hist. Santé et Maladie*, 246—247 l.

Halak

Megjegyzem a halakról, hogy valóságos csoda, hogy meg tudnak születni és élni tudnak a tenger sós vizében s hogy nemzetségük réges-régen ki nem pusztult már.

GAUME, *Catéchisme de persévérance*. 57

Kémia

Meg kell-e külön jegyeznünk, hogy ez a terjedelmes tudomány (a kémia) egyáltalán nem illeszthető be a közoktatásba? Mi hasznát is vehetné például a miniszter, a közhivatalnok, a katona, a tengerész, vagy a kereskedő?

DE MAISTRE, *Lettres et opuscles inédits*

A tudomány megvetése

Sokan gondolták már, hogy a tudomány, az ember kezei között, kiszáritja a szívet, kivetkőzteti varázsából a természetet s a gyenge lelkeket az ateizmusba, az ateizmusból pedig a bűnbe sodorja.

CHATEAUBRIAND, *Génie du Christianisme*. 335. l.

Allattan

Ugy véljük, nagyon szomorú valami, hogy manapság, a Linné rendszere szerint, az *emlős* embert együvé sorozzák a majmokkal, denevérekkel és lajhárokkel. Nem lett volna-e helyesebb meghagyni őt a teremtés élén, ahová Mózes, Arisztoteles, Buffon és a természet helyezték?

CHATEAUBRIAND, *Génie du Christianisme*. 351. l.

Mozgása (t. i. a kígyóé) különbözik minden egyéb állatétól; nem is lehet megállapítani, hogy helyváltoztatásának miben rejlik az indítója, hiszen sem uszonyai, sem lábai, sem

szárnyai nincsenek és mégis úgy illan, mint az árnyék a vázlatos módon tűnik tova.

CHATEAUBRIAND, *Génie du christianisme*. 138. l.

Nyelvészet

Ha volna szótárunk a vad nyelvekről, nyilvánvaló maradványait találnók meg benne egy olyan ősi nyelvnek, melyet egy istentől megvilágosított nép beszélt; viszont, ha ilyesmit nem találnánk, ebből is csak azt az eredményt szűrhetnók le, hogy a lezüllöttség immár odáig terjedt, hogy ezeket a végső nyomokat is eltörölte.

DE MAISTRE, *Soirées de Saint-Pétersbourg*

A természettudományok másodrendűek

Az egyházi nagyoknak, a nemeseknek és az állam főhivatalnokainak a dolga az, hogy letéteményesei és őrizői legyenek a konzerváló igazságoknak, hogy megtanítsák a nemzeteket arra: mi a rossz meg a jó, mi az igaz és hamis az erkölcsi és szellemi világrendben. Másoknak nincs joguk az ily tárgyak felől elmélkedni. Ott vannak az ő számukra szórakozásul a természettudományok. Lehetne ezekután okuk panaszra?

DE MAISTRE, *Soirées de Saint-Pétersbourg*

8. beszélg., 131. l.

A tudomány második helyre teendő

Ha nem térünk vissza a régi axiómákhoz, ha a neve-

lést nem adjuk a papok kezébe s a tudományt nem rendeljük mindenütt a második helyre, kiszámíthatatlan bajok várnak ránk; a tudomány el fog aljasítani bennünket, ami az elaljasodásnak legvégső foka.

DE MAISTRE, *Essai sur les principes générateurs*

TÖRTÉNELMI TÉVEDÉSEK

Vélemény a történelem tanulmányozásáról

A történelmi oktatás véleményem szerint kellemetlenné és vicszélyessé válhatik a tanítóra nézve. És a tanulókra nézve nemkülönben.

DUPANLOUP

Történelmi kritika

Ha Napoleont erkölcsi tulajdonságai tekintetéből szemléljük, nehéz őt értékelnünk, mert bajos felfedezni a jószágot egy katonában, akinek állandó foglalkozása: holttestekkel borítani a földet, a barátságot egy oly emberben, aki körül sohasem volt vele egyenlő valaki, becsületességet egy kényúrbán, aki a világ minden kincsei fölött rendelkezik. Mindazáltal, bármennyire kívül esett is ez a halandó a rendes szabályokon, nem lehetetlen itt-ott bizonyos vonásokat megragadni morális arculatából.

A. THIERS, *Histoire du Consulat et de l'Empire*

XX. köt., 713. l.

Gyakran hallottam, hogy megrójják I. Ferenc tanácsosainak elvakultságát, minek következtében elutasította Kolumbusz Kristófot, mikor felajánlotta neki az Indiákat.

MONTESQUIEU, *Esprit des Lois*. XXI. 22. fejezet

(I. Ferenc tudniillik 1515-ben lépett trónra, Kolumbusz viszont már 1506-ban meghalt.)

Pipa a XV. században!

Pár lépésnyire ettől az annyira élénk jelenettől, a spanyol főnök mozdulatlanul szitta hosszú pipáját.

VILLEMAIN, *Lascaris*

A napoleoni császárság előestéjén

Sohasem volt még olyan uralkodó-család, melyre plebejusi eredetet lehetett volna rábizonyítani. Ha ez mégis megeshetnék, világgraszoló csoda lenne.

DE MAISTRE, *Soirées de Saint-Pétersbourg*

Poroszország sohasem áll talpra

A porosz hatalmat semmisem állíthatja talpra (1807.). Ez a hatalmas épület, vérből, sárból, hamis pénzből és röpiratok papirosából halmozódva össze, egy szempillantás alatt összeomlott s immár örökre vége van.

DE MAISTRE, *Lettres et Opuscles*, 98. l.

Aranyszájú Szent János, ez az afrikai Bossuet! (Aranyszájú Szent János Antiochiában, tehát Ázsiában született!)

Cannes városa kétszeresen híres Hannibálnak a rómaiakon aratott győzelme és Bonaparte partraszállása miatt. (Az apuliai Cannae és a francia Cannes egybeolvasztása!)

XI. Lajos bűnös Abélard üldöztetésében. (XI. Lajos 1423-ban született, Abélard 1079-ben.)

Szmirna — sziget!

J. JANIN »adatai« a *G. de Flotte*-ban. 1860

AZ ALACSONYRENDÜSÉG DICSÉRETE

Több szellem kell ahhoz, hogy az ember kormányos lehessen a Rhône-on, mint ahhoz, hogy megírja az *Orientales*-t! (Az *Orientales*-t Victor Hugo írta.)

PROUDHON

NAGY EMBEREKRŐL MONDOTT OSTOBASÁGOK

Corneille

Chimène erkölcei legalább is megbotrántoztatóak, ha ugyan nem a lehető legromlottabbak. Az efféle veszélyes példák fölöttébb fogyatékosná teszik a művet s eltávolodnak a költészet céljától, mely a hasznosságot akarja.

AZ AKADÉMIA, a *Cid*-ről

Idézzenek nekem csak egyetlen művet a nagy *Corneille*-től, melynek jobban való megírására vállalkozni ne mernék! Ki tartja a fogadást? És nem tennék egyebet, csak azt, amire bárki képes lenne, feltéve, hogy éppen olyan szilárdan hisz *Aristotelesben*, mint én.

LESSING, *Dramaturgie de Hambourg*. 462, 463. 1.

Akármily nagy hírnévnek örvend is ez az író, stílusában igen sok a hanyagság.

CONDILLAC, *Traité de l'art d'écrire*

(Descartes) képzelete elcsapongásairól hirhedt álmodozó, akinek neve a ködvárak birodalmát jelenti.

MARAT, a *Pantheonról* beszélve

Rabelais, az emberiségnek ez a sáros alakja.

LAMARTINE

Lulli

Dalai, melyeket világszerie úgy felkaptak, csak a legféltelenebb szenvedélyek elharapózására szolgálnak.

BOSSUET, *Maximes sur la comédie*

Molière

Kár, hogy *Molière* nem tud írni.

FÉNELON

Molière istentelen ripacs.

BOSSUET

Byron

A byroni szellemet alapjában véve kissé ostobának vélem.

L. VEUILLOT, *Libres Penseurs*. 11. 1.

Véleményem szerint Byron, akit teljes joggal vetett ki magából családja és hazája s jutott úgyszólván fegyenci sorba férji hűtlensége és polgári botránykeverései miatt, ha igazán okos ember s valóban nagy szellem és szív lett volna, egész egyszerűen penitenciát tartott volna, hogy visszakaphassa a jogot leánya felnevelésére s hazája szolgálatára.

L. VEUILLOT, *Libres Penseurs*. 11. 1.

Nagyemberek lealacsonyításai

(Bonaparte) valóban nagy csatanyerő, ezentúl azonban a legkisebb generális is ügyesebb nála.

CHATEAUBRIAND, *De Buonaparte et des Bourbons*

Bonaparte

Azt hitték róla (Bonapartéről), hogy tökéletesítette a hadászatot, holott bizonyos, hogy ezt a művészetet gyermekkorába sülyesztette vissza.

CHATEAUBRIAND, *De Buonaparte et des Bourbons*

Bacon

Bacon teljesen hijjával lévén az analitikus szellemnek, nemcsak hogy nem tudta megoldani a kérdéseket, de még felállítani sem tudta őket.

DE MAISTRE, *Examen de la philosophie de Bacon.*

I. köt. 37. l.

Bacon idegenül állt szemben minden tudománnyal s alap-gondolatai hamisak voltak.

DE MAISTRE, *Examen de la philosophie de Bacon.*

I. köt., 82. l.

Baconnak döntően hamis volt a gondolkodása, mégpedig olyanfajta hamisságú, amilyent senki másnál nem találni rajta kívül. A természettudományok minden ágában véglegesen, lényegesen és radikálisan tehetségtelen volt.

DE MAISTRE, *Examen de la philosophie de Bacon.*

I. köt., 285. l.

Voltaire

Voltaire mint filozófus, a semmivel egyenlő, mint kritikus és történész komolytalan, mint tudós elmaradt, magánéletében titkot nem tartó, s lelke és jelleme kicsinyességeivel, gonosz-ságával és gögjével minden megbecsülést lerontó.

DUPANLOUP, *Haute éducation intellectuelle*

Goethe

Az utókor, melynek ítélétére Goethe rábízta a műveit, megfogja tenni a magáét. Ezt fogja felírni ércabláira:

»Goethe, aki született Frankfurtban 1749-ben és meghalt Weimarban, 1832-ben, nagy író, nagy költő és nagy művész volt.«

Mikor pedig majd eljönnek a formának a formáért való fanatikusai, a l'art pour l'art-nak, a csak-azért-is szerelemnek és a materializmusnak hivei és követelik, hogy írja a táblára ezt is:

»Nagy ember!« — az utókor ezt fogja felelni: »Nem!«

A. DUMAS Fils, 1873. július 23

GONDOLATOK A MŰVÉSZETRŐL

Együgyűségek

Semmi kétség, hogy a rendkívüli emberek, bármely teréről legyen is szó a művészetnek, sikereik egyrészét azoknak a felsőbbrendű tulajdonságoknak köszönhetik, melyekkel alkotottságuk meg van áldva.

DAMIRON, *Cours de philosophie*. II. k., 35. l.

Szörnyű butaságok

Mihelyt a francia ember átlépi a határt, azonnal idegen területre lép.

L. HAVIN, *Courrier du Dimanche*. Dec. 15

Ha a határt átléptük, nincsenek többé előttünk korlátok.

PONSARD

Ostobaságok

A füszeresség tiszteletreméltó. Egyik ága a kereskedelemnek. A hadsereg azonban még tiszteletreméltóbb, mert olyan intézmény, amelynek célja a rend.

A füszeresség hasznos, a hadsereg szükséges.

Les Nouvelles, Jules NORIAC. 1865. okt. 26.

Körülbelül három kötetre való ilyen feljegyzés maradt.

Gustave Flaubert effajta ostobaságokra vadászó ügyessége bámulatos. Íme egy jellemző példa:

Scribe-nek akadémiai székfoglaló beszédét olvasva, rögtön megakadt a szeme a következő frázison, melyet azonnal kijegyzett:

Molière vígjátéka vajjon ad-e hirt nekünk XIV. Lajos századának nagy eseményeiről? Szól-e csak egy szót is a nagy király tévedéseiről, gyöngéiről vagy hibáiról? Beszél talán a nantes-i ediktum visszavonásáról?

Flaubert ezt írta a citátum fölébe:

A nantes-i ediktum visszavonása: 1685. Molière halála: 1673.

Hogyan volt lehetséges, hogy abban az akadémiai bizottságban, mely előtt a beszéd elmondása előtt felolvastatott, senkisémet tette meg ezt az egyszerű dátum-összevetést?

Gustave Flaubert, igen, kötötté akarta összegyűjteni ezeket az igazoló dokumentumokat. Hogy a sok ostobaság kevésbé nyomasztó és unalmas legyen, két vagy három költői idealizmusú beszélyt is közbe akart szúrni, melyeket szintén Bouvard és Pécuchet másoltak volna ki.

Papírai közt megtalálták e novellák egyikének vázlatát, ezzel a címmel: Don Juan egy éjszakája.

Ez a vázlat, odavetett, rövid mondataival, sőt gyakran összefüggéstelen szavaival, minden értekezésnél jobban tárja fel Flaubert komponáló és munkaelőkészítő módszerét. Már ebből a szempontból is érdekesnek találhatjuk. Íme:

DON JUAN EGY ÉJSZAKÁJA

I

Nem részletekben megcsinálni, hanem egyetlen markolással. A kezdet mozgalmas akció formájában, — két lovag, akik lihegő lovakon érkeznek. Tájvázolás, de még nem nagyon

kirajzolva, csak mint a lombok közé vágó fény, — a lovakat kicsapják legelni a bozótosba, — állazójuk beleakad az indákba, stb. — Mindez beszélgetés közben, olykor apró akció-részletekkel szakítva meg.

Don Juan kigombolkozik s eldobja kardját, mely a pázsitra esve kissé kicsusszan hüvelyéből. — Az imént ölte meg Dona Elvira fivérét. — Most menekülnek. — A társalgás epéskedésekkel és nyerseségekkel indul.

Táj. — Mögöttük a zárda. — Pázsitos lejtőn ülnek, narancsfák alatt. — Körülöttük körben erdők. — Előttük könnyű lejtésű terület. — Hegyes horizon, kopasz csúcsokkal. — Napnyugta.

Don Juan kimerült és beleköt Leporelloba. — Talán az én hibám, hogy ön ilyen életet él s velem is ilyet élet? — No nézd, tán bizony én tehetek róla, hogy így élek? — Csakugyan, ön se tehet róla! — Leporello hiszi is ezt, mert gyakran látta, hogy Don Juanban megvolt a jószándék a rendesebb életre. — Igen, csakhogy a véletlen másképpen rendelkezik. Példák. — Leporello mérlegeli a példákat: Juan minden nőt magáévá akart tenni, akit csak látott: általános emberi sóvárgás. — Ön is valamennyit magának szeretné! — Keresi a kínálkozó alkalmakat! — Igen, valami nyugtalanság hajt. Szeretnék... fellélekzeni. — De valahogy most még kevésbé tudja, mint bármikor, mit is szeretne. akarna tulajdonképpen. — Leporello kezd semmit se érteni ura beszédéből. — Don Juan tisztaságra vágyik, szüzi ifjú szeretne lenni. — Soha-

sem volt igazában az, mert mindig merész, szemérmetlen, mohó volt. — Sokszor akarta pedig átérezni az ártatlanság megindulásait. — Mindenben és mindenütt csak a nőt keresi. — De akkor miért hagyja ott őket? — oh, miért? — Don Juan azt feleli, hogy csömört érez az egyszer már bírt nővel szemben. — Tekintetétől ostoba lényekké válnak, szinte szeretné elverni azokat, akik sírnak. — Hogy el is tudja taszítani a szegény kis szédült birkákat, mondja Leporello. — Hogy el tudja felejteni őket! — Don Juan maga is elámul, mily könnyen felejt s belemélyed ebbe a gondolatba, nagyon szomorú dolog ez! — Szerelmi emlékeket találtam, melyekről nem is sejtem, honnan valók! — Ön panaszkodik az életére, gazdám, ez mégsem igazságos ám! — Leporello gonosz kéjjel élvezi Don Juan sikereinek gondolatát. — A fiatal emberek irigyen néznek rá, ő pedig, Leporello, úgy érzi, mintha valahogy osztoznék gazdája kalandjainak varázsában.

Don Juan eltűnődik a gondolon, melyet Leporello vet fel, hogy hátha van valahol egy fiacskája?...

És azt is észrevettem, hogy ön olykor újra látni szeretné a régi nőket. — Don Juanban vágy él, hogy emlékében világosan lássa a csaknem elmosódó arcokat. — Mit nem adna, ha pontosan ujjrarajzolódna benne!

Az örök változatosság nem ér semmit. — Igen, mert a változatosság kedvéért gyakran a rosszabbik esetet tetszik választani. — Rút asszonyokat is szeret. A mult esztendőben nem egészen bolondja volt annak a vén nápolyi marquise-nak?

Don Juan elbeszéli, hogyan vesztette el szüzességét, (egy öreg duennával, sötétben, egy kastélyban). — Te szegény ember (s karon ragadja), hát nem tudod megérteni, mi az a vágy, és hogy miből támad? — A testi vágy izgalma. — A romlás. — Az örvény, mely elválasztja az objektumot a szubjektumtól, az éhség, mely az utóbbit az előbbibe hajtja. — Ezért rohanok egyre új vad után. — Csend.

Atyám kertjében volt egy női figura, valaha hajó-orr disze. — Rá akartam küszni. — Egyszer fel is kapaszkodott s megfogta a kebleit. — Pókok a reves fában. — Első megérzése a nőnek, a veszély izgalma. — S mindannyiszor a régi fa-keblekre találtam! — De mégis, hiszen a nők élveznek is! és ön olyankor boldog! — A kéj mindig elcsodálkoztat (előtte csönd, utána csönd), úgyhogy azt sejtem, mintha valami volna mögötte. — De nem. — Lehetetlen a teljes egyesülés, bármily szoros az ölelés. — Valami akadály van, amely falat csinál önmagából. A szemek csöndje, mikor egymást falják. A tekintet előtte jár a szónak. Innen a vágy, mely egyre megújul s egyre csalódik, a vágy, egy még bensőbb egyesülés után. (Különböző helyeken beillesztendőek:

A vágy sóvárgása = tudni akar, birni akar.

A birtoklás = az alvó kedvest is nézzük, hogy hátha így ismerjük meg igazán.

Az emlékezés = újra birni akar, pontosan visszaidézni.)

Mégis csak mindig egy és ugyanaz a história, mondja Leporello. — Eh, dehogyis, sohasem ugyanaz! Ahány aszszony, annyi epedés, más és más gyönyörök és kínok!

Leporello útszélisége tegye szembeszökővé Don Juan felsőbbrendűségét, kettejük különbsége legyen ennek kézzelfogható érzékeltetője. Azonban, a különbség mégis csak az intenzitás fokal.

Don Juan irigy a többi férfiakra. Ő szeretné mindazt egyesíteni, ami a nőknek tetszik. — Minden szépséget, stb. — De hiszen tömérdek nője van, mondja Leporello. — Mi az? A szeretők nagy száma semmi az összességhez képest! Hányan nem ismernek s hány számára leszek olyan, mintha sohasem is éltem volna?

A szerelem két fajtája. Amelyik vonz magához, fölszív, s melyben az egyéniség és az érzékek döntő szerepűek (persze azért nem csupa kék az egész). Ennek függvénye a testi sovár-gás. A másik az a szerelem, mely kiemel önmagunkból. Dúsabb, gyötrőbb, edesebb. Hullámaival előnt ott is, ahol a másik csak fanyar iszapot hagy hátra. Don Juan a kétféle szerelmet olykor egyszerre tapasztalta, ugyanannál a nőnél. Vannak nők, akik az előbbire hajlamosak, mások az utóbbit idézik fel, olykor a kettő egyszerre tör elő. Mindez a pillanattól, a véletlentől s a körülményektől is függ.

Don Juan fáradt s szeretne »megdőgleni«, mint olyankor szokta érezni magát az ember, ha sokat gondolkodott s nem talált megoldást.

Lélekarhang szavát hallják. Az a valaki már végzett mindennel. De hát mi történt?

És felemelik a fejüket.

II

Don Juan felkúszik a falra s megpillantja a fekvő Anna Mariát. — A látvány. — Hosszasan nézi, — vágy, — emlék. — A nő felébred. Először néhány szakadozott szó, mintegy hangos gondolkodás. Nem fél Don Juantól (minél kevésbbé riktó kezelés, nehogy a fantasztikum a realitástól érezhetőn elkülönüljön).

Régen vártalak. Nem jöttél. — Elbeszéli betegségét és hogy mint halt meg. — Beszélgetés közben egyre jobban magához tér. — Homlok-szalagján izzadság üt át, lassan felemelkedik, lassan, előbb a könyökére, aztán ül. — Nagy, ámuló szemek. Ujra tisztán eszmél. — Hogyan?

Tehát a te lépteidet hallottam az erdő fölől, — fojtó éjszakákon. — Séták a zárdában, az oszlopok árnya, mely mozdulatlan, nem úgy, mint a fáké. Kezeimet megmerítettem a kútban. — Szimbolikus hasonlat a forrásra áhító szarvasról. — Nyári délután.

Itt tilos, hogy az álmainkat elbeszéljük, — a feszület miatt, mely Anna Maria ágya fölött függ s amely öröködik az álmokon. — A feszület mindig mozdulatlan, míg a fiatal lányok szíve vergődik és gyakran vérzik is.

Krisztust Anna Maria is imádja, de ő nem válaszol szerlememre. — Oh, pedig hogy könyörögtem hozzá! Miért. miért nem akart meghallgatni? A szüzi test és az igazi szerelem vágyai (mint a misztikus szerelem kiegészítői), párhuzamban Don Juan feslett vágyódásaival, melyekben, egyb

szerelmei idején, főleg az ellankadás perceiben, szintén jelentkeztek misztikus áhítózások. (Ezt Don Juanra vonatkozólag, bevinni a Leporelloval való beszélgetésbe is.)

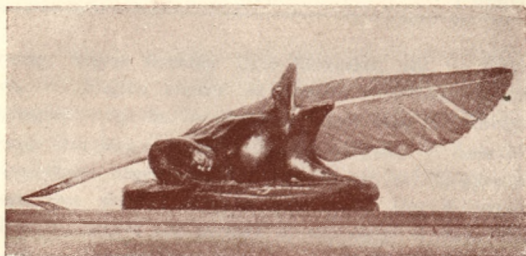
Anna Maria mozdulatot tesz, hogy két karjával átölelje Don Juant. — Alsó karja duzzadva feszül kétoldalt nyaka felé, a csuklóban merev kezek nagyon kicsinyek, nem érik el a férfit. Don Juan egy hajfűrtje, mikor a leány fölé hajol, az ing gombjai közé fonódik.

Eleven éj, — a hegyeken pásztortüzek. Ott is szerelemről beszélnek. — Szerelem kell mindenkinek. Te nem ismered az egyszerű gyönyört. Dereng.

Anna Maria az életéről, a nyár vágyai. — Ünnepnapok, vasárnapi reggelek a templomban. — A lelki atyák meggyötörték. — Gyónni mégis nagyon szerettem. Kéjes félelem érzésével készült rá, mert ilyenkor a szive nyílt meg. — Misztikum, árnyék. — Azonban nem voltak bevallani való bűnei, szeretett volna ilyeneket. Hallotta, vannak égő, boldog életű nők.

Egy nap elájult a templom magányában: virágokat vitt be (az organista egyedül játszott), és ő nézte a napsütötte színes ablakokat.

Az áldozás gyakori áhítása. Egyesülni Jézussal, Isten az ő testében! — Minden új szentségfölvételkor mintha valami szomjusága csitult volna el. — Halmazta a kegyes műveleteket: böjtöt, könyörgést, stb. — A böjt érzéki izgalma. — A gyomor fájó vonaglásai, szédülő fej. — Fél, és tanulmá-

Au revoir donc - travaillez
de toutes vos forces. - de toute
votre âme et croyez que je
vous serre les mains

très cordialement

Guy de Maubert

Flaubert tintatartlója és kezevonása

Országos Széchényi Könyvtár

Flaubert irodalmi és képzőművészeti múzeuma

nyozza, hogyan érezhetne újabb félelmeket, stb. — Önkinzások. — Nagyon szerette az illatokat. — Utálatos dolgok párolgását szívja be. — A rossz szagok kéje. — Elszégyenli magát Don Juan előtt, aki lelkesedve hallgatja. — Anna Maria elcsodálkozik vágyódásán. — Hogy is van ez? Hogyan lehet, hogy vágy ébred bennem s hogy ez a lány is vágyódik, olyasmire, amiről nem is tud? A kéj végigárad Anna Marián (mint a csömör Don Juanon). — Hallottam egyet-mást a világról. — Beszélj! beszélj!

A lámpa, — kifogyott az olaj, — elalszik. — Csillagok világítanak a szobában, (hold nincs). — Aztán hajnaldik. Anna Maria holtan roskad vissza.

Lovak zaja hallatszik: ropogtatják a fűvet, hátukon megzörren a nyereg. Don Juan menekül.

Anna Maria jellemének alaptónusa: *édes szelidség*.

Sohasem veszíteni el szem elől Don Juant. A fődolog (legalább a második részben): az egység, az egyenlőség, a dualizmus, melyek mindegyike külön, tökéletlen fogalom volt eddig, most egybeolvadnak s mindegyik, fokozatosan kiteljesülve átforr a szomszédos fogalomba.

Gustave Flaubert nem egy csapásra írta meg *Bouvard et Pécuchet*-t. Mondhatjuk, hogy fél-életén át ezen a könyvön gondolkodott s utolsó hat esztendejét ölte bele a nagy erőpróba végbevitelébe. Telhetetlenül olvasva, fáradhatatlanul

gyűjtögetve, egyre halmozta az adatokat. Végül egy nap nekiült a munkának, bár rémüldözve a feladat roppant voltától. »Bolondnak kell lenni ahhoz, – mondogatta, – hogy egy ilyen könyvbé vágjon bele valaki.« Mindenesetre emberfeletti türelem és kitéphetetlen gyökerű akarat kellett hozzá.

Odalenn Croisset-ben, nagy, ötablakos dolgozószobájában Flaubert éjjel-nappal munkáján vívódott. Szünet nélkül, pihenő nélkül, megfélekedések és szórakozások nélkül, rettentően megfeszített aggyal, haladt előbbre és előbbre, kétségbeejtő lassúsággal, mindennap új elolvasnivalók kényszerével, új kutatások elkerülhetetlenségével. És a kifejezés is kínoztta, a tömör, pontos, de egyúttal színes kifejezés is, melynek két sorban egy egész kötetet, egy-egy kikezdésben egész tudósi életek gondolat-tömegét kellett összesűrítenie. Flaubert a hasonló természetű eszméket egy-csomóba fogta, s mint holmi elixir-készítő kémikus olvasztotta és keverte össze őket, elvetve a mellékeseket, egyszerűsítve a fontosakat: – és a félelmes tégelyből abszolút formulák születtek, ötven szóban teljes filozófiai rendszereket tartalmazva.

Egyszer mégis pihenőt kellett tartania s kimerülten, csaknem elcsüggedve, megenyhülésül azt a gyönyörűséges könyvet írta, melynek címe: *Trois Contes*.

Szinte azt mondaná az ember, hogy itt Flaubert mintegy teljes és tökéletes összefoglalását akarta adni művészetének. A három novella: *Un Coeur simple*, *la Légende de Saint Julien l'Hospitalier* és *Hérodias*, rövid és csodás föltárói tehetsége három arcának.

Ha ezt a három kis ékszeret osztályozni akarók, első helyre talán a *Saint Julien l'Hospitalier*-t kellene tennünk. Színben és stílusban abszolút tökély ez, művészi remek.

Az *Un Coeur simple* egy szegény, becsületes és korlátolt vidéki cseléd története, akinek élete toronyiránt halad a halál felé, anélkül, hogy az igazi boldogság fénye csak egyszer is ráragyogna.

A *Légende de Saint Julien l'Hospitalier* a szent életének csodálatos eseményeit tárja elénk, mintahogy valamely tudós és színes naivsággal festett régi templomablakon látnók.

Hérodias Keresztelő János lefejeztetésének tragikus történetét mondja el.

Gustave Flaubert-nek még egyéb novella- és regény-témái is voltak.

Mindenekelőtt meg akarta írni a thermopylaei csatát s 1882 elejére utazást tervezett Görögországba, hogy szemével láthassa az emberfeletti küzdelem színhelyét.

Ebből a tárgyból afféle hazafias, egyszerű és rettenetes elbeszélést akart kovácsolni, amit a világ minden népei felolvashassanak gyermekeiknek: megtanítani őket a hazaszeretetre.

A régi szimbolikus hősök vitézi lelkét, nagy szívét és erős testét akarta tükrözni s egyetlen műszó vagy antik kifejezés használata nélkül beszélni el a halhatatlan thermopylaei csatát, mely nem egyetlen nép történelmének tartozéka, hanem az egész világtörténelem kincse. Gyönyörködött az elképzelésben, mily zengő mondatokban írja meg a hősök búcsúzó szavait, melyekben arra hívják fel feleségüket, hogy ha ők elvesznének a harcban, siessenek újra férjhez menni, erős férfiakhoz, hogy a hazának új fiakat szülhessenek. Flaubert, ha csak rá is gondolt erre a heroikus mesére, azonnal heves lelkesedésre gyúlt.

Egy efezusi özvegy-féle, de modern történet terve is foglalkoztatta, amire ennek a témának Turgenyev által neki elbeszélt változata csábította.

Végül egy nagy regény is kísértette, a második császárság nagy regénye, melyben a keleti és nyugati civilizáció keveredését láttuk volna, azoknak a konstantinápolyi görögöknek, akik Napoleon uralma alatt oly nagy számban jöttek Párizsba s fontos szerepet játszottak a társadalmi életben, összekapcsolódását a császári Franciaország meszkélt és raffinált világával.

A regény két alakja izgatta különösen Flaubert-t, egy férfi és egy nő, egy ménage parisien agyafúrt és naiv, nagyratörő és romlott kettese. A férfi magasrangú hivatalnok lett volna, nagy karrier-kovács, aki lassan törekszik a cél felé, önző és természetes elvetemültséggel, feleségét, a csinos és eszes nőt is tervei szolgálatába hajlítva. Azonban, élettársa minden megfeszített igyekvése mellett is, vágyai nem teljesülnek kedve szerint. Ekkor, a próbálkozások hosszú évei után, mindketten belátják reményeik hiúságát s életüket csalódott, becsületes emberek módjára fejezik be, csendben és rezignáltan.

Lebegett még Flaubert előtt egy másik nagy hivatalnok-regény terve is, amelynek címe *Monsieur le Préfet* lett volna. Sokszor mondogatta, hogy eddig még senki sem értette meg igazán, milyen kómikus, fontoskodó és haszontalan figura egy francia préfet.

GUSTAVE FLAUBERT mindenek előtt és mindenek fölött művész volt. A mai közönség már nem is érti, mit jelent ez a szó, ha irodalmi emberre alkalmazzuk. A művészet iránti érzék, ez a kényes, finom, megfoghatatlan és kifejezhetetlen szímat-féle, lényege szerint az intelligens arisztokráciák tulajdona: demokratikus nemzedékeknek nem adatott meg.

Ákárhány igen nagy író nem volt művész. A közönség, sőt a kritikusok nagyobb része sem tesz különbséget e közt a két dolog közt.

A mult században ellenben a publikum, ez a nehezen megnyerhető, elfinomult bíró, végletekbe vitte a művészet kultuszát, mely ma annyira eltűnőben van. Egyetlen mondatért vagy verssorért, egyetlen friss ötletű, merész jelzőért is lelkesedni tudtak. Húsz sor, egy oldal, egy

sikerült jellemzés, vagy jelenetrajz elég volt az író megítélésére és osztályozására. A szavak rejtett alját, belsejét latolgatták, a szerző titkos műhelyébe hatoltak be: lassan olvastak, figyelmen kívül nem hagyva semmit is, kutatva: vajjon a mondat megértése után nem maradt-e még valami külön belemélyedni való? Mert az elmék, lassan készülve fel az irodalmi szenzációkra, alája kerültek ama misztikus hatalom titokzatos befolyásának, mely a lelket lehellí a művekbe.

Ha valaki, bármily tehetséges is egyébként, csak magával az elbeszélt dologgal törődik, s nem vet számot azzal, hogy az igazi írói képesség nem a pusztai mi-ben van, hanem a hogyan-ban: az előkészítés, megjelenítés és kifejezés módjában, akkor az ilyen írónak nincs érzéke a művészet iránt.

A mély és finom gyönyörűség, mely némely könyvek lapjairól, mondataiból szivünkbe lopózik, nem csupán abból sarjad, amit elmondanak, hanem az eszme és kifejezés abszolút összhangjából, valamely harmónia és titkos szépség megérzéséből, mely többnyire mindig meghaladja a tömegek ítélőképességét.

Musset, a nagy költő, nem volt művész. Bájos mondanivalói, melyeket könnyű és elragadó nyelven közöl, csaknem közönyösen hagyják mindazokat, akik valamely magasabb rendű, megfoghatatlanabb, intellektuálisabb szépség keresését, követését és megindulásait áhítozzák.

A tömeg ezzel szemben megtalálja Musset-ben minden, kissé vaskos, költői éhségének kielégítését, anélkül, hogy megértené azt a remegést, sőt szinte ájulatot, melyet Baudelaire, Victor Hugo vagy Leconte de Lisle némely költeménye kelt bennünk.

A szavaknak is van lelkük. Az olvasók, sőt az írók nagyrésze is viszont csak azt kívánja tőlük, hogy értelmük legyen. Pedig ezt a lelket kell megtalálnunk, mely más, egyéb szavakkal való érintkezés közben jelenik meg s némely könyvet azokkal az ismeretlen fényekkel lobog és világít be, amiket a legnehezebb kigyújtani.

A szavak összeállításában és keverésében, ahogy az némely író munkáján megmutatkozik, egész külön költői világ kinyilatkoztatását érezzük, melyet a köznapi világ népe nem tud észrevenni s keresve sem talál rá. Ha beszélünk nekik a dologról, megharagszanak, okos-

kodnak, érvekkel hozakodnak elő, tagadnak, kiabálnak s követelik a bizonyítást. Azonban kár volna meg is próbálni. Aki az ilyesmit nem érzi meg, meg sem értheti soha.

Tanult és értelmes emberek, köztük akárhány író is, elcsodálkozva hallgatják, ha erről a misztériumról beszélünk nekik, melyről mit sem sejtenek. Mosolyogva vonnak vállat. Hiába! — ha egyszer nem tudják, hát nem tudják. Mintha csak muzsikáról beszélnék a botfűlűeknek.

Pedig tíz szót sem kell váltania két olyan szellemnek, akikben megvan a művészetnek ez a titokzatos érzéke s máris megértik egymást, mintha valami külön, mások számára ismeretlen nyelvet használnának.

Flaubert-t egész életében ennek a megragadhatatlan tökéletességnek a hajszolása gyötörte.

A stílusról külön felfogása volt, mely ebbe az egy szóba sűrítette vele mindazoknak a tulajdonságoknak jelenlétét, amelyek egyszerre teszik az író-t és a gondolkodót. Azt a kijelentését tehát, hogy: »Nincs más, csak a stílus«, — nem szabad egyértelműnek hinnünk azzal, hogy: »Csak a szavak zengése vagy harmóniája a fontos«.

»Stílus« alatt általában azt az egyéni módot értjük, mellyel egy-egy író gondolatait kifejezi. A stílus ilyenformán az egyes emberek szerint lenne különféle: ragyogó vagy józan, áradó vagy tömör, kinek-kinek a temperamentumához igazodva. Gustave Flaubert úgy vélte, hogy a szerző személyiségének el kell tűnnie a könyv eredetiségében, s viszont a könyv eredetiségének nem szabad a stílus egyéni voltából sem erednie.

Mert ő nem úgy képzelte el a »stílus«-okat, mint külön öntőformákat, melyek mindegyike egy-egy író nevét viseli s melyekbe ezek az írók minden gondolatukat egyszerűen átöntik. Ő a stílusban hitt, vagyis az egyetlen abszolút módban, melyen valamely dolog minden színe és teljes intenzitása kifejezhető.

Az ő számára a forma volt maga a mű. Éppenúgy, ahogy az élőlényeknél a vér táplálja a testet és szabja meg mintegy a körrajzot, a faj és a család szerint való külső megjelenést is, – éppenúgy, Flaubert számára, valamely műnek az alaptartalma végzetszerűen írja elő az egyetlen és helyes kifejezést, a mértéket, a ritmust, szóval a forma minden járulékát.

Sohasem értette meg, hogy a tartalom megállhat a forma nélkül, vagy a forma a tartalom nélkül.

A stílusnak tehát, hogy úgy mondjuk, személytelenné kellett válnia s tulajdonságait csupán a gondolat milyenségétől és a vízió erejétől kölcsönöznie.

Ennek az abszolút hitnek a megszállottságában, mely szerint valamely dolgot csak egyféleképpen lehet kifejezni: egyetlen szóval nevezni néven, egyetlen jelzővel színezni s egyetlen igével meg eleveníteni, Flaubert emberfölötti fáradsággal törte magát, hogy ezt a szót, ezt a jelzőt és igét minden mondata számára megtalálja. Hitt ilyenformán a kifejezések misztikus harmóniájában, s ha valamely egyébként szabatos mondatot nem érzett jóhangzásúnak, másikat keresett helyette, legyőzhetetlen türelemmel, mivel bizonyos volt benne, hogy az igazit, az egyetlent még nem találta el.

Az írás tehát valami rettenetes dolog volt az ő számára, gyötrelmek, veszélyek, kimerülések teljessége. Úgy ült le íróasztalához, hogy félt is ettől az imádott és gyötrő munkától, de vágyott

is rá. Órákig maradt egyhelyben, mozdulatlanúl, elszántan vívódva a szörnyű feladattal, mely olyan volt, mintha egy türelmes, aprólékos gonddal dolgozó kolosszus gyermekjáték-golyókból akarna piramist építeni.

Magas támlájú tölgyfa karosszékébe temetkezve, erős vállai közé horgadó fejjel, mereven nézett a papirra kék szemeivel, melyeknek nagyon apró bogara fekete és mindig mozgékony pontocskának látszott. Könnyű selyemsapkája, hasonlóan a papok kerek kis fővegéhez, csak a fejedűbját fedte s alóla szabadon buggyantak elő hosszú hajfürtei, végükön visszakunkorodva s hátán szétzilálódva. Bő, barna szövetű házikabátja egész testét körülburkolta s vörös arca, melyet lecsüggő végű, hatalmas bajusz osztott kétfelé, nekiduzzadt a félelmes vértolulástól. Nagy, sötét pillákkal árnyalt tekintete ide-oda futott a sorokon, föltúrva a szavakat, oldalukra forgatva a mondatokat, szemlét tartva a csoportba sereglett betűk arculatán, úgy vizsgálva hatásukat, mintahogy a vadász lesi a vadat.

Aztán nekifeküdt, hogy tovább írjon: lassan, szüntelenül meg-megállva, újrakezdve, törölve, a

sorok fölé új szókat iktatva, a margókat is telérőva, keresztben is átírva a szövegen, húsz lapot is elrontva, míg egyen végigjutott s úgy nyögve a gondolat kínos nekifeszülése alatt, mint a favágó, mikor deszkát fűrészsel ki a tönkből.

Olykor, a kezében tartott tollat arra a nagy, keleties formájú ón-tálcára dobta le, mely gondosan faragott lúdtollak seregével megrakottan állt előtte, felvette a papírlapot, szemei elé emelte s egyik könyökére támaszkodva élesen zengő hangossággal kezdett szavalni. Figyelte prózája ritmusát, meg-megállott, mintegy az elszálló zengés után kapva, kevergette a hangokat, távolabb helyezte egymástól az összecsengéseket, s gondosan osztotta szét a vesszőket, mint valamely hosszú út pihenőhelyeit.

Valamely mondat akkor életképes, — mondotta, — ha a ki- és belégzés minden szükségszerűségének megfelel. Arról tudom meg, hogy jó, ha fennhangon is el lehet olvasni.

A rosszul írt mondatok, — írta a Louis Bouilhet *Dernières Chansons*-jának bevezetésében, — nem állják ki ezt a próbát: elfojtják a mellet, feszélyezik a szívverést s ilymódon kívül állanak az élet feltételein.

Ezerféle meggondolás rohanta meg és gyötörte

agyon egyszerre, elméjében mint kétségbeejtő bizonyosság rögződött meg, hogy: »Mindezek közt a kifejezések, formák és fordulatok közt csak egyetlen olyan kifejezés, fordulat és forma van, mely azt fejezi ki, amit mondani akarok».

S nekidagadt arccal, vértolulástól izzó nyakkal, kipirult homlokkal, a birkózó atlétákéhoz hasonlóan megfeszített izmokkal így verekedett, kétségbeesett harcra szállva az eszme és a szó ellen, megragadva, húzódozásuk ellenére is összekényszerítve őket s akarata erejével kovácsolva felbonthatatlanná egyesülésüket, vállrafektetve a gondolatot, emberfeletti fáradsággal és erő kifejtéssel igazva le, lassan-lassan, kezessé szelidítve végül, mint a fogoly vadat, biztos és szabatos formák közé.

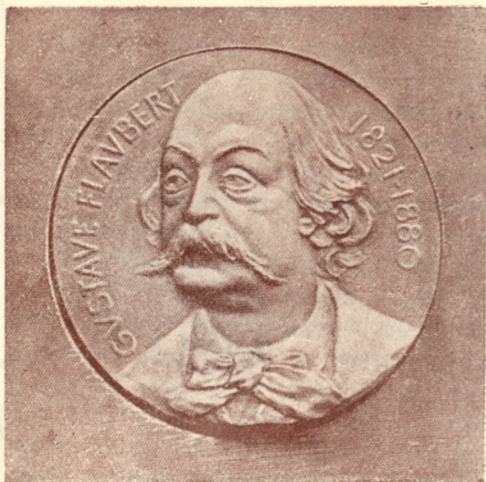
Ebből a rettentő munkából az irodalomnak és a mondatnak végtelen tisztelete sarjadt Flaubert lelkében. Mihelyt megalkotta, annyi vesződség és gyötrellem árán, egy-egy mondatát, nem tűrhette, hogy akár egyetlen szót is változtathasson rajta bárki is. Mikor felolvasta barátainak *Un Coeur simple* című elbeszélését, némely kifogás és kritikai megjegyzés hangzott el

azzal a tízsoros hellyel szemben, ahol a vén leány végül már összetéveszti papagályát a Szentlélekkel. A gondolat nagyon is finomnak látszott egy ily paraszti lélek számára. Flaubert meghallgatta, átgondolta az ellenvetést s elismerte helyességét. De egyszerre aggodalom fogta el: »Igazatok van — mondta, — csakhogy... akkor meg kellene változtatni a mondatot!«

Azonban még aznap este nekiült a munkának. Az egész éjszakát eltöltötte tíz szó módosítgatásaival: húsz lapot írt tele és törült keresztül-kasul s végre is: nem változtatott meg egyetlen szót sem, mivel nem tudott másik olyan mondatot szerkeszteni, melynek harmóniáját kielégítőnek találta volna.

Ugyanennek az elbeszélésnek a kezdetén, az egyik kikezdés utolsó szava, alanyúl szolgálván a következőnek, kétértelműségre adhatott alkalmat. Figyelmeztették Flaubert-t erre a visszásságra. Elismerte, próbálta megváltoztatni az értelmet, de akkor meg nem kapta meg a kívánt zengést, mire belecsüggedve kiáltott fel: »Fene az értelmet; ritmus kell mindennek előtt!«

A próza ritmusának ez a kérdése olykor szen-

A *Flaubert-centenárium emlékérmé*
(Gaston Bigard plakettje után)

Országos Széchényi Könyvtár

vedélyes értekezésekbe sodorta: »*À* versben — mondotta, — a költő meghatározott szabályokhoz igazodik. Ott a mérték, a metszet, a rím s egy csomó gyakorlati utasítás, a mesterség tudnivalóinak egész tárháza. *À* prózában mélyen át kell éreznünk a ritmust, amely szabály és kitépézettség [nélkül] siklik tova. Velülnkszületett tulajdonságok kellenek hozzá s a latolgatásnak, a művészi érzéknek végtelenül finomabb és élesebb ereje, hogy minden pillanatban készek lehessünk a stilus lendületének, színének, hangjának változtatására, a kifejezni kívánt dolgok szerint. Ha valaki bánni tud ezzel a folyékony valamivel, a francia prózával; ha ismeri a szavak pontos értékét s ezt az értéküket módosítani tudja, a szerint a hely szerint, ahová beilleszti őket; ha egy egész oldal főérdekességévé tud tenni egyetlen sort s száz közül ki tud domborítani egyetlen gondolatot csupán a mondatok megválogatásával és elrendezésével, melyek kifejezik; ha egyetlen, megfelelő módon elhelyezett szóval olyan ütést tud kimérni, mint valami fegyverrel; ha valaki felkavarhatja a lelkeket, örömmel vagy félelemmel töltve el, lelkesedéssel, búval vagy

dühvel, s mindezt csak azon az úton, hogy egy melléknevet visz az olvasó szeme elé, – akkor az illető igazán művész, a művészek közt is legfeljebb való: igazi prózaíró.*

A nagy francia írókkal szemben viharos rajongással viseltetett, a mesterművekből egész fejezeteket tudott könyv nélkül s dörgő hangon szavalta őket, valóságos próza-részegségben! – zengetve a szavakat, ütemezve, hangját ejtegetve, énekelve a mondatok során. Egy-egy jelzőtől odavolt: százszor elismételte s újra meg újra megcsodálta találó voltát, mondván: «Csak zseni bukkanhat ilyen melléknévre!»

Senki sem vallotta nálánál fennebben művésze tiszteletét s érezte mélyebben az irodalom méltóságos rangját. Egyetlen szenvedély, az írásé, töltötte be életét, utolsó napjáig. Szinte dühödtt szerelem volt ez, abszolút és kizárólagos.

Majdnem mindig rejteget a művész valami titkos ambíciót, mely idegen a művészettől. A dicsőséget szokás kergetni, a sugárzó dicsőséget, mely már életünkben apoteózisba emel, csodálatunkba szédíti a fejeket, tapsra csattantja a kezeket s foglyainkúl ejti a nők szívét.

Tetszeni a nőknek! Csaknem valamennyiünk izzó vágya ez. A tehetség mindenható jóvoltából kivételes, csodás, körülhízelgett, körülrajongott lényvé válni, Párizs és a világ szemefényévé, aki kedvére szakíthatja le az élő test-gyümölcsöket, melyeket mindnyájan éhezünk! Úgy lépni be mindenüvé, amerre csak járunk, hogy hírnév előzzön meg, tisztelet és imádat, látni, hogy minden szem ránk szegeződik s minden mosoly felénk fordul. Ezt áhítják valamennyien, akik arra a nehéz és különös mesterségre adták magukat, hogy a művészet eszközeivel ismételjék meg és tolmácsolják a természetet.

Másokat a pénz vágya hajszol, akár magáért a gazdagságért, akár az általa nyújtott kielégülésekért: a fényűző életért s a lakomák ingyencskéseiért.

Gustave Flaubert olyan abszolút módon szerette az irodalmat, hogy lelkében, mely ezzel a szerelemmel telt csordulásig, nem találhatott helyet semmiféle ambíció.

Sohasem foglalta el más gondolat és vágy, szinte lehetetlenség volt számára egyébről beszélni. Lelke, megszállottan az irodalmi irányú

érdeklődéstől, mindig ide fordult vissza s haszontalanságnak vallott mindent, ami a világ embereinek figyelmét leköti.

Csaknem az egész évben egymagában élt, haladék és megszakítás nélkül dolgozva. Fáradhatatlan olvasó lévén, pihenését is könyvek adták s egész könyvtárra valója gyűlt a jegyzetekből, melyeket az átbúvárlott kötetekből szedett össze. Egyébként csodálatos emlékezőtehetsége volt s pontosan tudta a fejezetet, oldalat, vagy kikezdest, ahol őt vagy hat évvel előbb egy-egy apró részlet kapta meg csaknem teljesen ismeretlen művekben. Ily módon kiszámíthatatlan tömegű tény élt tudatában.

Élete legnagyobb részét croisset-i telkén töltötte el, Rouen mellett. Csinos fehér lakóház volt ez, régi stílusú, egészen a Szajna-parton, pompás kert közepette, mely hátul meredek ösvényekkel kúszott a Canteleu nagy domboldalára. Tágas dolgozószobája ablakaiból látni lehetett a felfelé, Rouen-ba tartó, vagy lefelé, a tengerhez igyekvő nagy hajókat, melyek egészen közel lebegtek el, szinte érintve a falakat vitorláik keresztrúdjaival. Szerette elnézni ezt a néma mozgást, ahogy

ezek a vízi alkotmányok tovasuhannak a hatalmas folyón, útban minden tájak felé, melyekről elmereng az ember.

Gyakran, otthagya asztalát, az ablak keretébe feszítette széles mellkasát s ősi gall-koponyáját. Balfelől Rouen ezer hegyes tornya rajzolta fel a térbe kő-körvonalait, faragott profilját; kissé jobbra Saint-Sever ezer gyárkéménye köpködte égre füstbokrétáit. A Foudre víztornya, magasabbra ágaskodva a legmagasabb egyiptomi gúlánál is, a víz tulsó partjáról nézett farkasszemet a székesegyház ormával, amely a világ legmagasabb templomtornya.

Szemközt füves mezők terültek el, tele vörös és fehér színű tehenekkel, melyek heverésztek vagy álldogálva legeltek; jobboldalt pedig, a meszszeségben, nagy dombhát erdősége zárta el a láthatárt, melyet a széles folyó szelt át, tele a sok lombos szigettel, csöndesen ereszkedve a tenger felé s eltűnve a roppant völgy egyik távoli hajlatában.

Flaubert szerette ezt a fenséges és nyugalmas tájképet, melyet szemei gyermekkorától egyre szemléltek. A kertbe úgyszólván sohasem ment

le, mert irtózott a mozgástól. Olykor azonban, baráti látogatások idején, mégis végigsétált vendégével a hosszú, terraszosan emelkedő hársfason, mely mintha komoly és meghitt csevegésekre lett volna rendelve.

Vitatta, hogy annakidején Pascal is járt ebben a házban s bizonyára ő is barangolt, álmódzott és beszélgetett ezek alatt a fák alatt.

Szobájának három ablaka nyílt a kertre s kettő a folyóra. Nagyon tágas szoba volt s minden díszét könyvek tették, meg néhány baráti arckép és úti emlék: fiatal alligátorok aszalódott teste, egy múmia-láb, amit egyszer egy jámbor szolga kisuvickolt, mint valami csizmát s azóta úgy maradt, feketén, keleti borostyán-füzérek, egy aranyozott Buddha-szobor, mely a nagy munkasztalon trónolt s keskenyvágású szemeivel isteni és százados mozdulatlanságban nézett maga elé, egy csodálatos Pradier-mellszobor, mely Gustave nővérét, a fiatalon elhunyt Caroline Flaubert-t ábrázolta, a földön pedig, egyik oldalon hatalmas török dívány, tele párnákkal, a másikon meg egy nagyszerű fehér medvebőr.

Flaubert reggel kilenc-tíz óra tájban kezdte a

napot; felkelt, megreggelizett s nyomban munkának látott. Délután gyakran aludt egy-két órát, de hajnali háromig és négyig is fennvirrasztott, mert ilyenkor haladt legjobban a munka, az éjszaka nyugalmas csöndjében, a nagy szoba hallgatólag meghittségében, melybe alig világított bele a két lámpás zölddel elernyőzött fénye. A folyó hajósainak valóságos lámpatoronyúl szolgáltak a »Monsieur Gustave« ablakai.

A környéken valóságos legenda keletkezett körülötte. Jó embernek emlegették, csak egy kicsit bogarasnak, furcsa szokásai meghökkenették a szemeket és a koponyákat.

Munka közben mindig bő nadrágja volt rajta, melyet selyem övzsínór tartott meg a derekán, azonkívül földigérő, óriási hálókabát. Ez a ruházat, melyet nem szenvelgésből viselt, hanem csak azért, mert nagyon kényelmes volt, télire barna posztóból készült, nyárára meg fehér alapon világos rajzú, könnyű kelméből. A rouen-i polgárok, vasárnapi déjeuner-kre rándúlva ki a Bouille-ba, csalódottan tértek haza, ha a gőzhajó fedélzetéről nem pillanthatták meg a magas ablakában álldogáló »különc« Flaubert urat.

Neki viszont a sűrű néppel rakott hajó szemlélgetésében telt kedve. Szeméhez emelte színházi látcsövét, mely mindig ott hevert asztala sarkán, vagy a kandalló párkányán s kíváncsian fürkészte a tömérdek feléje fordított arcot. Csunya-nyaságuk mulattatta, bámészkodásuk felvidította; kiolvasta vonásaikból jellemüket, vérmérsékletüket, külön-külön ostobaságukat.

Sok szó esett Flaubert bourgeois-gyűlöletéről.

A bourgeois szót az ostobaság szinonimájává tette s így határozta meg: »Bourgeois-nak hívok mindenkit, aki silány módon gondolkodik«. Tehát semmiképpen sem a polgári osztályt gyűlölte, hanem az ostobaságnak azt a fajtáját, mely leggyakrabban ebben az osztályban lelhető fel. Egyébként a »nép egyszerű gyermekei«-vel szemben is teljes megvetéssel viseltetett. Minthogy azonban a munkásféle emberekkel kevésbé volt gyakori érintkezése, mint a középosztállyal, a népi ostobaságoktól kevesebbet is szenvedett, mint a »jobb emberek«-étől. A tudatlanság, mely az abszolút hiedelmeket, a halhatatlannak mondott életelveket, az összes konvenciókat, előítéleteket, a közönséges vagy divatos vélekedé-

sek egész arzenálját szüli, kétségbeejtette. Ahelyett, hogy sok más ember módjára mosolygott volna az általános butaságon, a világ nagyobbik felének szellemi alacsonyrendűségén, borzasztóan szenvedett miatta. Ágya túlzott érzékenységének sebek gyanánt fájtak az esztelen banalitások, melyeket naponta újra meg újra ismételnek. Ha kiszabadult egy-egy szalónból, ahol a beszéd folyásának közepszerűsége egész estén át tartott, egészen ki volt merülve, le volt törve, mintha szörnyen elverték volna: maga is hülyévé lett – erősítgette, – annyira megvolt benne a képeség behatolni a mások gondolkodásába.

Folyvást remegve, egyre újabb benyomások prédájául vetetten, nyúzott emberhez hasonlította magát, akit a legcsekélyebb érintés is összerendít, s csakugyan, az emberi ostobaság egész életén át úgy gyötörte, ahogyan valamely nagy, belső és titkos boldogtalanság nyilall át meg át a lelken.

Valahogy úgy tekintette ezt az ostobaságot, mint személyes, elkeseredetten kínzó ellenségét. Dühösen üldözte mindenütt, mintahogy a vadász kergeti zsákmányát, – egészen a leghatalmasabb

emberi agyvelők rejtekéig is. Vizsla-szimatta tudta felfedezni s gyors tekintete rajtaütött, akár egy-egy ujság hasábjain, akár valamely szép könyv sorai közt bújt meg. És néha úgy kétségbeesett a sok ostobaság miatt, hogy az egész emberi nem pusztulását kívánta.

Műveinek embergyűlölete nem is ered más forrásból. A rajtuk érződő keserű ízt tulajdonképpen a középszerűségnek, a banálisnak, az ostobaságnak minden formában, lépten-nyomon való tettenérése adja. Minden oldalon ezt jegyzi fel, csaknem minden kikezdésben, egy-egy szóval vagy egyszerű utalással, egy-egy jelenet vagy párbeszéd hangszinével. Az értelemmel olvasót csüggedt mélabúval tölti el az élet előtt. A megmagyarázhatatlan nyomott hangulat, melyet anynyian érezhettünk, ha az *Éducation sentimentale*-t felnyitottuk, nem volt egyéb, mint a gondolatok örök nyomorúságának okfejtéstelenül is éles kiérzése a meztelenre vetkőztetett agyak mélyéből.

Flaubert többször nevezte ezt a művét a »letöröttek« regényének, hogy jobban megérttesse a könyv szándékait. Mindenki, aki olvassa, nyugtalanul

kérdi önmagától, vajjon maga is nem egyik szomorú alakja-e ennek a komor regénynek: annyira személyes, benső és gyötrő részletre találunk mindegyik figurában.

Egyízben, szörnyű olvasmányhalmazának felsorolása után ezt írta: »És mindezt abból az egyetlen célból, hogy kortársaim szemébe köpjem a csömört, melyet bennem keltenek! Mert végül el fogom mondani, hogyan gondolkodom róluk, kifúvom a dühömet, kiöklendem a gyűlöletem, kihányom az epém, kipurgálom a felháborodásom!«

Ez a rajongó idealista, aki így megvetette a dívó ostobaságot és általános banalitást, ugyanakkor leghevesebb csodálója volt minden kitünőbb embernek, bármi fajta tehetségük vagy tanultságuk lett légyen is. A Gondolat örök szerelmese lévén, annak minden megnyilvánulását tisztelte; és olvasmányai olyan könyvekre is kiterjeszkedtek, melyek akárhányszor a legidegenebbeknek tetszhettek az irodalmár-művészet számára. Megszokott ujságjára megharagudott, mert abban ügyetlen kritika jelent meg Renanról; Victor Hugonak pusztá említése lelkesedéssel töltötte el; olyan férfiak voltak barátai, mint Georges

Pouchet és Berthelot; párizsi szalónja a legfurcsábbak közül való volt.

Vasárnap fogadott, egy órától hétig, nagyon egyszerű, ötödik emeleti legénylakásán. A falak csupaszok voltak, a bútorzat szerény, mert a gazda borzadt a csecsebecséktől.

Mihelyt a csengő az első látogatót jelezte, Flaubert könnyű vörösselyem terítőt vetett végig munkaasztalán, mely tele volt szétszórt, írástól feketéllő papírlapokkal. Elrejtette minden írószerszámát, amelyeket szent tárgyak gyanánt óvott, mint a papok a szertartás eszközeit. Aztán, mivel inasának vasárnap majdnem mindig kime-nője volt, maga ment ajtót nyitni.

Az első vendég gyakran Turgenyev volt, akit fivéri szeretettel csókolt meg. A Flaubertnél is nagyobb orosz regényíró mély és ritka vonzó-dással szerette francia társát. Tehetségük, filozófiájuk és szellemük rokonsága, izlésük, életmódjuk és álmaik hasonlósága, irodalmi törekvéseik, rajongó idealizmusuk, csodálatuk és tanultságuk közös irányai oly sok érintkezési pontot teremtettek közöttük, hogy találkozásuk talán inkább a szív öröme volt már, mint az értelemé.

Turgenyev az egyik karosszékbe ereszkedett, s halkan, lassú tempóban kezdett beszélni, kissé gyöngé és habozó hangon, mely azonban végtelen bájt és érdekességet adott mondanivalóinak. Flaubert áhítatosan hallgatta barátját, nagy, fehér arcára függesztve táguló pupillájú, kerek kék szemeit s csengő hangon felelgetett, mely úgy szólt, mint a trombitazengés a vén gall harcosokra emlékeztető bajusz alól. Társalgásuk ritkán érintette a napi élet dolgait s nem távolodott el az irodalmi tárgyaktól és történetektől. Turgenyev gyakran jött idegennyelvű könyvekkel megrakodva s folyékonyan fordított Goethe, Puskin vagy Swinburne verseiből.

Lassanként a többiek is megérkeztek: Taine, szemüvege mögé rejtett tekintetével, félénk mozdulatokkal s történelmi okmányokat hozott, ismeretlen adatokat, egész felforgatott könyvtárak illatát, a mult idők egész vízióját, amint filozófusi élességű szeme látta őket.

És megjelent Frédéric Baudry, az Institut tagja és a Mazarin-könyvtár vezetője; Georges Pouchet, a Természettudományi Intézet összehasonlító anatómia-professzora; Claudius Popelin, a zomán-

cok művésze; Philippe Burty, aki író, gyűjtő és műkritikus volt egyszemélyben, finom és elbűvölő elme.

Majd Alphonse Daudet toppan be, az élő Párizs levegőjét hozva, az életművész, izgékony, vidám Daudet. Néhány szóval roppantul furcsa szilletteket vázol föl, végigsétáltatva mindenén és mindenkin elragadó, délszaki hevű, személyes élő iróniáját, csapongó elmésségeit arca és mozgulatai varázsával téve még finomabbakká s úgy beszélve, mintha megírt és megkomponált novelákat adna elő. Csinos, nagyon finom rajzú koponyáját ébenfürtök hulláma borítja, válláig ereszkedve s összevegyülve a bodor szakállal, melynek hosszabb szálain gyakran sodor végig a csevegő. Szeme, a hosszan hasadt, keskeny nyílású szem tintafekete nézéssel tekint körül, melyet néha réveteggé bágyaszt a rendkívüli rövidlátás. Hangja kissé éneklő, keze élénken lendül, mozgása szeles, minden a Dél fiát hirdeti rajta.

Émile Zola is belép, elfulladva az öt emelettől, s követve hűséges Paul Alexis-étől. Leveti magát az egyik karosszékbe, egyik lábát maga alá húzza s bokáját kezébe fogva hallgat, figyelmesen, alig-

alig szólva közbe. Olykor, ha az irodalmi lelkesedés vagy művészi mámor elragadja a csevegőket holmi túlzó elmélet paradoxonaiba, melyekbe oly szívesen sodródna az élénk képzeletű emberek, Zola nyugtalanná lesz, tipeg-topog a lábával, egy-egy „no de”-vel vész bele a tiltakozását elnyomó kitörésekbe, majd, mikor Flaubert lírai rohama elcsitult, nyugodt és csöndes hangon veszi föl ismét a vita fonalát, békés szavakkal.

Középtermetű, kissé kövérkés, jámborul makacs ember benyomását teszi. Feje, amelyhez nagyon hasonlókat találni némely régi olasz festményen, anélkül, hogy szép volna, hatalmas erő és értelem kidomborítója. Rendkívül fejlett homlokán sörtehaj áll égnek, az egyenes orr, mintha nagyon is kemény véső-metszéssel vágták volna ki, áll a fekete és meglehetősen sűrű bajusztól árnyalt száj fölött. A kövér, de energikus arc alja köröskörül rövidre nyírt szakállal van fedve. A fekete, rövidlátó, szúrós szem kutatón s mosolyogva — gyakran irónikus mosollyal — néz előre, miközben a felső ajkat valami igen egyéni redő vonja oldalt, furcsa és gúnyos vonalzással.

Újabb látogatók érkeznek: Charpentier jön, a kiadó. A néhány ősz szál nélkül, mely hosszú fekete hajába vegyül, gyermekifjúnak nézhetnék. Vékony, csinos fiú, enyhén hegyesedő állal, melyet kékes színnel árnyaz a gondosan borotvált szakáll friss helye. Csak bajuszt visel. Szívesen kacag fel fiatalos, szkeptikus nevetésével és készséges ígérek között hallgat meg minden író, akik lecsapnak rá s félrevonják egy sarokba, hogy ezerféle ötletet ajánljanak fel neki. Jön a bájos poéta is, Catulle Mendès, érzéki és csábító Krisztus-fejével, melyen a selymes szakáll és lenge fürtök szőkén felhőzik körül a sápadt és finom arcot. Hasonlíthatatlan csevegő, raffnált, fogékony művészlélek, a legillékonyabb irodalmi szenzációknak is rögtön élvezője, akit Flaubert nagyon kedvel vonzó előadásáért s válogatott elmésségéért. Itt van Émile Bergerat is, a sógora, aki Théophile Gautier második lányát vette feleségül. Itt van José-Maria de Hérédia, a híres szonettmester, aki ennek a kornak egyik legtökéletesebb költője fog maradni. Itt vannak Huysmans, Hennique, Céard és mások: Léon Cladel, a súlyos és raffinált stilisztá, Gustave Toudouze.

És belép, csaknem mindig utolsónak, egy magas, vékony termetű ember, akinek komoly arca, noha gyakran mosolygó, a fennköltség és előkelőség nagyszerű kifejezője.

Hosszú, szürkülő haja van, szinte se-színű, valamivel fehérebb árnyalatú bajusza s különös szemei, melyeken túlteng a sajátságosan kitágult pupilla.

Nemesember benyomását teszi, modora a fajbeliek finom és ideges modora. Érzik rajta, hogy társaságbeli ember, mégpedig a legjobb társaságból. Edmond de Goncourt. Előbbre jön, egyik kezében egy doboz különfajta dohánnyal, melyet mindig magával hord, míg másik, szabadon maradt kezét barátjai felé nyújtja.

A kis szalon zsufolásig megtelt. Egy-egy csoport átmegy az ebédlőbe.

Ilyenkor kellett látni Gustave Flaubert-t.

Széles gesztusokkal, mintha röpülne, szinte egyetlen lépéssel pattant a lakáson át egyik vendégétől a másikig, a gyors rohamtól utánadagadó hosszú háziköpenyben, mint egy barna vitorlás halászbárka, tele lelkesedéssel, méltatlankodással, izzó lobogással, zengő ékesszólással: elragadta-

tása mulattatott, kedélyessége elbűvölt, csodálatos képzettsége, melyet meglepő emlékezőtehetség szolgált, gyakran elképesztett, a vitákat egy-egy világos és mély mondással zárva le, elméjével századokat ugorva át két egyfajta esemény vagy jellem, két egyforma természetű adat egybefogására, amiből olyan világító szikra pattant ki, mintha két megfelelő kőfélét csattant össze az ember.

Időjártával barátai sorban eltávoztak. Kikísérte őket az előszobába, ahol egy pillanatra egyedül csevegett mindegyikkel, heves kézzszorongatások és meghitt nevetgélésű vállveregetések közben. Mikor aztán utolsónak Zola is elment, mindig Paul Alexis kíséretében, Flaubert a széles kanapén még aludt egy órácskát, mielőtt kiöltözött volna, hogy barátnőjéhez, Mathilde hercegnőhöz menjen, aki vasárnaponként fogadott.

Szerette a társaságot, noha az ott hallott beszélgetések felháborították; a nőket gyöngéd és atyai barátsággal becézte, noha messziről szigorú bírójuk volt s gyakran ismételte Proudhon mon-
dását: »Az asszony az igazak pusztulása«; szerette a fényűzést, a pazar eleganciát, a pompát,

ncha ő maga a lehető legegyszerűbb életet élte.

A baráti közelségben vidám és jószágos volt. Hatalmas vidámsága Rabelais jókedvének egyenes leszármazottjául tűnt. Szerette a jóízű tréfákat, az évekig folytatódó évődéseket. Gyakran nevetett, elégedett, őszinte, mély nevetéssel és ez a nevetés szinte természetesebben, normálisabban hatott nála az embergyűlölő kifakadásoknál. Szerette fogadni a barátait, együtt ebédelni velük. Ha az ember Croisset-ben meglátogatta, boldog volt, s látható, szíves örömmel készült a vendéglátásra. Nagy evő volt, szerette a jó asztalt és a válogatott inyencségeket.

Az az elbúsult embergyűlölet, melyről annyit beszéltek, nem gyökerezett Flaubert lényében, csak lassankint, a butaság állandó konstatálása során fejlődött, mert Flaubert lelke természetesen vidám volt s szíve telve érző felbuzdulással. Vagyis Flaubert szeretett élni és teljes, őszinte életet élt, a francia temperamentum életét, melynél a melankólia sohasem ölt végzetes méreteket, mint némely német vagy angol lélekben.

És aztán, arra, hogy szeressük az életet, nem

éppen elég-e egy hosszú és hatalmas szenvedély? Márpedig Flaubert-nek megvolt ez a haláligtartó szenvedélye. Ifjúkorától kezdve egész szívét az irodalomnak adta és sohasem bánta meg. Életét ebben a mértéktelen, rajongó imádatban örölte fel, lázas éjtszakákat töltve vele, mint a szerelmesek, remegve a vágytól s bágyadtan a fáradtságtól a kimerítő és heves szeretkezés órái után, hogy aztán minden reggel újra arra ébredjen, hogy gyötrőn szomjazza az egyetlen kedvest.

Egy nap azután elesett, villámsujtottan zuhanva munkaasztala lábához. Ő ölte meg, az Irodalom, és úgy halt meg, mint a szenvedély többi hősei, akiket mindig szenvedélyük emészt el.

KULTURA

KÖNYVTÁR

